

4/2

ISSN 2232-6316

Ljubljana 2015

Ljubljana med nostalgijo in sanjami

Revija za domoznanske vsebine

mestna knjižnica Ljubljana

JUBLJANSKE
iz Slovenske knjižnice
ZGODBE

Ljubljana med nostalgijo in sanjami

Revija za domoznanske vsebine

Ustanoviteljica
Mestna občina
Ljubljana

izdala Mestna knjižnica Ljubljana
zanjo mag. Jelka Gazvoda
uredništvo mag. Teja Zorko
besedilo in izbor gradiva Dragoceno gradivo MKL - Slovanske knjižnice,
od Trubarjevih časov do baroka na Slovenskem:
mag. Kristina Košič Humar
“No pasaran!” – domoznanska zbirka o španskih borbah
v MKL - Knjižnici Jožeta Mazovca:
mag. Andrejka Novakovič
Pisatelj Lojze Kovačič, ljubljanski prišlek:
Mateja Komel Snoj
lektorirala Manca Ratkovič
oblikovala Ingrid Verdnik Pal
tisk Collegium graphicum d. o. o.
naklada 250 izvodov
Ljubljana, oktober 2015

ISSN 2232-6316

Vsebina

- 5 **Dragoceno gradivo MKL – Slovanske knjižnice: Od Trubarjevih časov do baroka na Slovenskem**
mag. Kristina Košič Humar
- 7 Uvodna beseda
- 9 Najstarejša izvirna publikacija v Slovanski knjižnici
- 14 Najstarejša knjiga v Slovanski knjižnici v slovenskem jeziku
- 20 Kdo pravzaprav je Matija Kastelec (1620–1688)?
- 20 Slovenska govorniška proza v obdobju baroka
- 28 Barok na Slovenskem 1672–1725: doba učenjakov – operozi in polihistorji
- 42 Viri in tematska bibliografija
- 45 **“No pasaran!” domoznanska zbirka o španskih borcih v MKL – Knjižnici Jožeta Mazovca**
mag. Andrejka Novakovič
- 48 Španska državljanska vojna
- 50 Odhod prostovoljcev na pomoč španski republiki
- 55 Vrnitev španskih borcev v domovino
- 56 Organizacija španskih borcev po drugi svetovni vojni
- 59 Ohranjanje spomina na španske borce
- 62 Popis domoznanske zbirke Španski borci, ki jo hrani MKL – Knjižnica Jožeta Mazovca
- 64 Viri in tematska bibliografija
- 67 Opombe

- 69 Pisatelj Lojze Kovačič, ljubljanski prišlek**
Mateja Komel Snoj
- 73 Nekaj podatkov o življenju in delu
- 74 Basel, izgubljeni kraj otroštva
- 75 »V jeziku je vse«
- 76 Ljubljana, »najdeni« kraj
- 84 Tematska bibliografija:
dela Lojzeta Kovačiča v MKL – Slovanski knjižnici
- 89 Opombe

Dragoceno gradivo

MKL – Slovanske knjižnice

Od Trubarjevih časov do baroka na Slovenskem

Besedilo in izbor gradiva: mag. Kristina Košič Humar

Uvodna beseda

Pričujoči članek je nastal iz razstave Slovanske knjižnice, ki smo jo postavili septembra 2014. Odločili smo se, da širši javnosti predstavimo nekaj svojega dragocenega in redkega gradiva, katerega dostopnost je omejena, knjižnica pa ga je dolžna primerno varovati in hraniti. V knjižnici je takšno gradivo predvsem predmet zanimanja različnih strokovnjakov in raziskovalcev, manj pa je v širši javnosti govora o njihovih izsledkih in pomenu te literature.

Če knjige Slovanske knjižnice, ki imajo s patino let zaznamovan papir, izvlečemo s police, se zazremo v njihove pogosto neobičajne črke in črkopise, potem pa preidemo k branju, jih skušamo umestiti in ovrednotiti, se nam začno odpirati domala vsa poglavja in podpoglavja slovenske slovstvene, literarne in pisne kulturne zgodovine. Med njimi so tudi mnogi primeri tujejezičnih publikacij, večinoma nemških, kar glede na našo preteklost ni nič čudnega, vsekakor pa pomenijo in kažejo na našo zgodovinsko povezanost s širšimi evropskimi kulturnimi tokovi in prostori. V vsej knjižnici najdemo s pomočjo sistema Cobiss vsaj 160 katalogiziranih izvirnih naslovov (brez dragocenih faksimilov), ki formalno veljajo za zaščiten kulturni spomenik – kar pomeni, da njihova letnica izdaje sega pred l. 1800. Poleg tega pokrivajo zbirke Slovanske knjižnice večji del slovenske slovstvene, humanistične, literarne in tudi časnikarske produkcije 19. in prve polovice 20. stoletja. Med njimi najdemo skoraj vse kanonske leposlovne prvotiske, pa tudi publikacije, ki so se nekoč množično prebirale, a so danes zelo redke. Kljub vsemu so izredno pomenljive, najpogosteje s povsem drugih vidikov kot nekoč. Naš članek govori o delu gradiva, ki smo ga predstavili na razstavi, ter je s stališča kulturne oziroma literarne zgodovine skorajda povsem enovit sklop. Hkrati gre tudi za publikacije, ki v Slovanski knjižnici nosijo najstarejše letnice in so večinoma dediščina našega najstarejšega fonda z žigom »Arhiva in knjižnice na ljubljanskem magistratu«. Magistratna knjižnica je namreč predhodnica Strokovne mestne knjižnice na Gospodski 15, iz katere se je l. 1946 zaradi specifičnih gradiv izoblikovala študijska oziroma specialna humanistična Slovanska knjižnica, ta pa je od l. 2008 del splošne Mestne knjižnice Ljubljana.

Vsa gradiva, ki jih predstavljamo, se vsebinsko navezujejo na slovenski kulturni prostor, ne glede na to, ali so pisane v slovenščini ali ne. Od jedra predstavitve, ki se naslanja na slovstveno in kulturno obdobje baroka, odstopa le prva in naša najstarejša knjiga, Khislov latinski življenjepis Herbarda Turjaškega iz l. 1575. Ta seže dlje, v obdobje protestantizma, vendar ga z obdobjem baroka povezuje zanimivo vprašanje navideznega slovenskega slovstvenega premora. Knjigo je namreč v Ljubljani natisnil tiskar in založnik Janez Mandelc, tiskar tudi slovenske protestantike, ki pa je v obdobju protireformacije moral zapustiti mesto. Naslednjega založnika in tiskarja

J. B. Mayerja je konec sedemdesetih let 17. stoletja v Ljubljano pritegnil šele veliki Ljubljčan, teolog, zgodovinar in pridigar Janez Ludvik Schönleben. Po dolgem premoru so tako v Ljubljani l. 1678 izdali in natisnili Kastelčeve slovenske *Bratovske bukvice*, medtem ko so popravljeni ponatis slovenskega lekcionarija *Evangelia inu lystuvi* nekaj let poprej (1672) izdali v Gradcu. Drugo izdajo *Bratovskih bukvic* iz l. 1682 predstavlja tudi naš članek. Nasploh pa lahko rečemo, da se Ljubljana, njen položaj ter njeno kulturno in gospodarsko življenje iz obdobja 16. ter zlasti 17. in 18. stoletja, ves čas kaže v predstavljenih publikacijah na tak ali drugačen način. Prav zares lahko rečemo, da ima naša prva predstavitev dragocenih in redkih knjig tudi poudarjeno domoznanski značaj.

Na koncu uvoda naj poudarim, da gre v našem primeru le za droben del dragocenega in redkega gradiva Slovanske knjižnice, ki ga skušamo prikazati, ovrednotiti in približati znotraj različnih kontekstov – zgodovinskega in duhovnozgodovinskega, slovstvenega, leposlovnega, sociološkega in seveda tudi bibliofilskega – ali predvsem vsaj namigniti nanje.

Najstarejša izvirna publikacija v Slovanski knjižnici

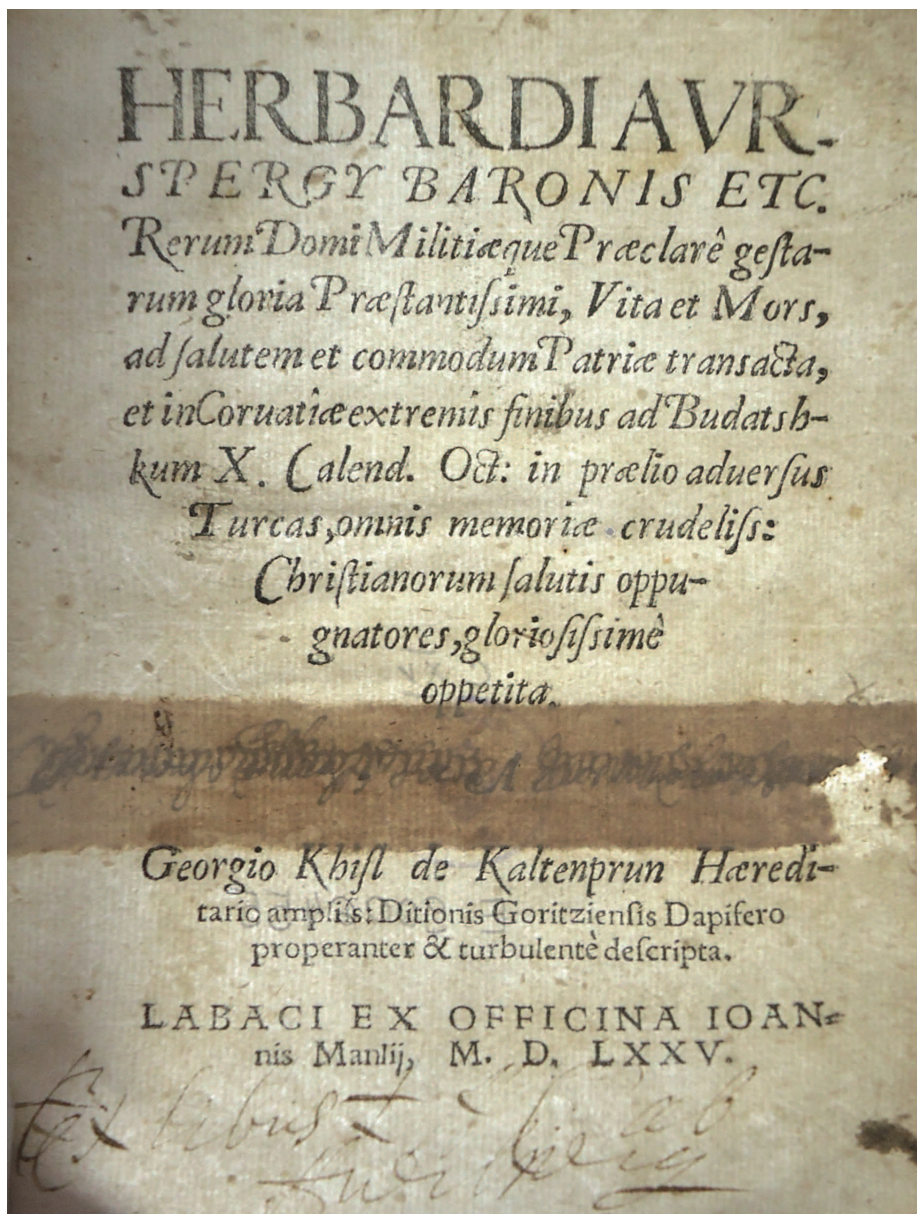
1575 – JURIJ KHISL (Khisel): Herbaridi Aurspergy baronis ... vita et mors : ad salutem et commodum patriae transacta, et in Coruatiae extremis finibus ad Budatschkum X. Calend. Oct: in praelio aduersus Turcas, omnis memoriae crudeliss: Christianorum salutis oppugnatores, gloriosissimè oppetita / a Georgio Khisl de Kaltenprun ... prophanter & turbulentè descripta ...

(izdano v Ljubljani)

Latinski življenjepis barona Herbarda Turjaškega je najstarejša knjiga v Slovanski knjižnici. Segal v čas Primoža Trubarja in je obenem eden od štirih najstarejših natisov na Slovenskem. Izšli so l. 1575. Tako kot del Dalmatinovega prevoda Biblije (Sirahovo knjigo) in v kasnejših letih še drugo slovensko in nemško protestantiko jo je izdal prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc in spada med prve štiri knjige iz l. 1575, ki so sploh bile kadarkoli natisnjene v Ljubljani (najbrž gre za 3. po vrsti). Knjiga je močno vplivala na zgodovinske zapise, pa tudi na književna dela o znamenitem baronu. O knjigi in njenih dogodkih je obširno poročal tudi J. V. Valvasor. Publikacija je prvovrstni kulturni spomenik: za Mandelčeve tiske je značilno, da so tiskarsko visoko kvalitetni in vsebinsko tehtni, zaradi visoke starosti pa spadajo med velike in dragocene redkosti.

HISTORIAT IZVODA

Knjiga je nekoč zagotovo pripadala eni izmed Auerspergovih knjižnic, saj nosi na naslovni strani njihov podpis. Izvor knjige ni povsem jasen: nosi oznako za »stari fond«, vendar ima le žig Slovanske knjižnice, ne pa tudi žiga »Arhiva in knjižnice na ljubljanskem magistratu«. Prav mogoče je, da je Slovanska knjižnica izvod pridobila šele v letih po svojem formalnem nastanku, l. 1946 ali malo kasneje, in sicer iz tedanjega povojnega »Federalnega zbirnega centra«, kamor so prinašali zaplenjene knjige iz razpuščenih samostanskih, grajskih ali drugih zasebnih knjižnic. Knjiga je za svojo letnico nastanka zelo dobro ohranjena, o njenih prejšnjih lastnikih bi morda izvedeli kaj več, če bi razvozlati prelepljen rokopisni napis na naslovni strani.

Herbardi Auspergy baronis, naslovna stran
Vir: Slovanska knjižnica

VSEBINA

Življenje enega najbolj slovitih Auerspergov, Herbarda VIII. Turjaškega, je bilo od njegove smrti l. 1575 v boju pri Budačkem pa vse do začetka 20. stoletja priljubljena tema mnogih kroniških, zgodovinskih in literarnih del. Herbard Turjaški je bil zlasti znan kot zelo uspešen borec proti Turkom in branitelj avstrijskega kraljestva. Za svoje zasluge je bil kmalu povzdignjen v svobodnega gospoda, nato pa v Ljubljani še v glavarja dežele Kranjske ter poveljnika obrambne, mejne Vojne krajine.

Njegovo delovanje seže v daljno dobo reformacije in protestantizma na Slovenskem, ki ga je Herbard, sam protestant, izdatno podpiral, z njim pa tudi vodilnega protestanta pri nas, Primoža Trubarja.

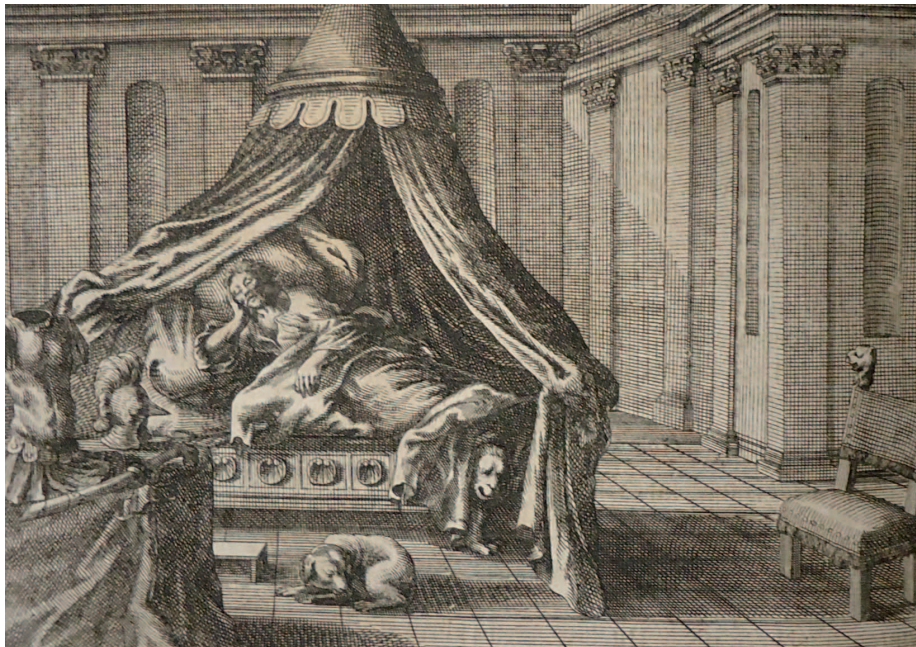
Življenje je izgubil skupaj s Friderikom Višnjegorskim v bitki pri Budačkem, južno od Karlovca, ko je stopil v bran Hrvatom proti turški nevarnosti. Turki so za njuni odsekani glavi terjali visoko odkupnino in jo tudi dobili. Z njo so zgradili džamijo Ferhadijo v Banji Luki, turjaški gospodje pa so glavi obeh vojskovedij ohranili do današnjih dni.

Herbert VIII. Turjaški (1528–1575), portret

Vir: Preinfalk, M. (2005). Auerspergi: po sledih mogočnega tura.

Življenjepisa Herbarda Turjaškega *Herbardi Aurspergy baronis* je izšel že v letu njegove tragične smrti. Lastnika tiskarne Janeza (Janža) Mandelca (†1606) sta nekaj mesecev poprej k odprtju tiskarne močno spodbujala Jurij Dalmatin in Jurij Khisl, avtor življenjepisa. Ker sta bili rodbini Auerspergovih in Khislovih prijateljsko močno povezani, je Khislova latinska biografija zelo podrobna, osebna in čustvena ter je služila kot osnova mnogim drugim delom v zvezi s turjaškim baronom.

Nemirni Herbardov sen pred bitko

Vir: Valvasor, J. V. (1689). Slava vojvodine Kranjske. Slovanska knjižnica.

Mumificirani glavi obeh vojskovodij

Vir: Preinfalk, M. (2005). Auerspergi: po sledih mogočnega tura.

Herbard Turjaški je bil skozi zgodovino povzdignjen v pravega heroja in je postal (pol) literarni junak različnih kronik, legend, epskih pesnitev in celo dramskega dela. Iz slovenske literarne zgodovine poznamo v zvezi z njim daljšo baladno pesnitev Boj pri Vudački, ki jo je napisal Bernard Tomšič (1811–1856) in jo objavil l. 1855 v Einspielejevem Prijatlu, »časopisu za šolo in dom«:

— 311 —

Sovražnika od mosta proč deržati,
Ki pelje čez Radonjo, berž postavi
Ga Vojkovič; v tem hipu vidi stati
Božnjake pred seboj in boj kervavi
Se vname; jeli so se strašno klati!
Orožja grom in krič gromi v širjavi!
Armade strašne roj se približuje,
Vojšakov naših zmirom več zmanjuje.

To viditi, berž Herbert s svojimi šine
Na most; gorko sovražniku pripeka.
Obdvostran dosti v boju jih pogine.
Strašno sovražnik tudi naše seka;
Tu eden, tamkej drugi s smertjo rine,
Kervirudeča zdolej teče reka. —
Že vidi v verstah naših se jih malo,
Kako bo strašno klanje se končalo!

Naj žre tovarše pogubljenja rupa,
To še ne vzame Herbertu serčnosti,
In v merzli ga zroči objem obupa.
Pogum mu pravi, da jih je zadosti.
„Serčnost velja!“ poln žolca in poln strupa,
Enak ponosnem levu na kreposti,
Z armado zdaj sovražnika popade —
Od zad presunjen — serčen Herbert pade! —

Le nekaj se jih še na mostu brani,
Premagat lahko trumi je pešico;
Od vseh strani sovražnika obdani,
Orožje polože, meč gre v mečnico.
Premagani, pobiti so Kristjani!
Božnjaki pak razlegajo novico:
„Pal Herbert je! pomagal nam je Ala!
Pomagal nam je! večna mu zdaj
hvala!“

Ko Engelbreht je zvedel smert očeta,
Ko se prepriča, da je vse zgubljeno,
V sužnost priti, se mu zdaj obeta,
Serce od žalosti je prebodeno.
Zgubljena je za njega ljuba Meta,
Tud zanj zgubi življenje svojo ceno.
Radonji se zroči, — kakor k pomoči
Za njim v valove krasna deva skoči.

Vir: Slovanska knjižnica

Najstarejša knjiga v Slovanski knjižnici v slovenskem jeziku

1682 – MATIJA KASTELEC: Bratovske bukvice s. Roshenkranza, v' kúp sloshena visha, tá psalter, ali roshenkranz s' tëmi petnaistimi skriunostmi moliti: tudi kakú se more enimu bolniku k' isvelizkanû pomagati : molitve prèd spuvidjo, inu s. obhajlam

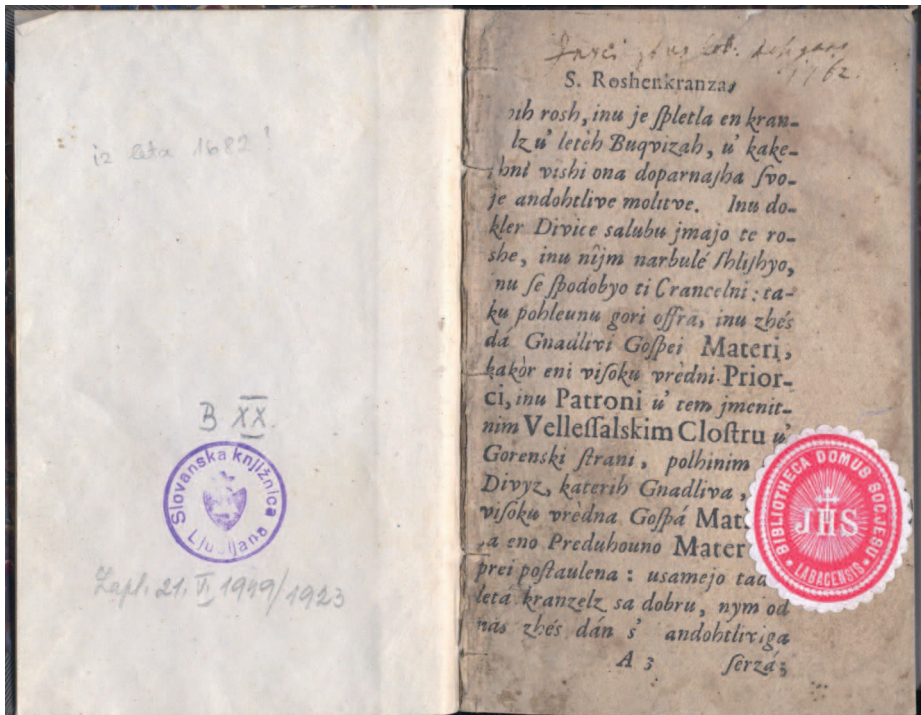
(izdano v Ljubljani)

»Slovenska literarna in kulturna zgodovina je doslej zvečine upoštevala besedila, ki so izšla kot tiskane knjige. Temeljila je v veliki meri na bibliografski metodi: gradivo, na katerem je bil fundiran objekt njenega raziskovanja, je večidel konstituirala bibliografija tiskanih slovstvenih besedil« (<http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/>). Če upoštevamo ta kriterij, potem za naše »Bratovske bukvice« velja, da gre za **prvo obširnejšo, natisnjeno pomembnejšo¹ knjigo v slovenskem jeziku**, ki je na Slovenskem izšla **po koncu protestantizma in ni bila namenjena liturgični rabi**. Naš primer je druga, dopolnjena izdaja Kastelčeve istoimenske, a vsebinsko krajše knjige iz l. 1678. Knjiga je tudi prvo natisnjeno Kastelčevo delo, ki pa je gotovo sovplivalo na ponoven razcvet in razvoj slovenske knjižne besede po več desetletni vrzeli. Odpira obdobje slovenskega baroka v tisku, čigar pisni vrhunec predstavlja Janez Svetokriški.

¹ Pred »Bratovskimi bukvicami« je l. 1612 škof Tomaž Hren dal natisniti *Evangelia inu lystvi*, pravzaprav dele Dalmatinove Biblije, ki jih je priredil jezuit Janez Čandek oz. Čandik (1581–1624). Čandek je l. 1615 v slovenščino prevedel tudi Mali katekizem nemškega jezuita Petra Kanizija. Delo je besedilno skopo, saj gre za nekakšno katekizemsko slikanico. Edini izvorni izvod v slovenščini se nahaja v Münchenski Univerzitetni knjižnici. Še pred tem je izšla l. 1607 drobna, v enem izvodu ohranjena, a pomenljiva izdaja italijansko-slovenskega slovarja p. Alasia da Sommaripa, ki vsebuje tudi nekaj molitev in besedil (slovenskih ljudskih) sakralnih pesmi. Janez Ludvik Schönleben je Hrenov lektionarij *Evangelia inu lystvi*, namenjen liturgični rabi, jezikovno popravil in ponatisnil l. 1672. Obdobje med letoma 1612 in 1672 je po koncu protestantizma veljalo za obdobje slovenske slovstvene vrzeli. Drži, da v tem času ni bilo natisnjene nobene slovenske knjige, pa vendar pisna slovenščina ni zamrla: iz tega obdobja je znanih več slovenskih rokopisov, med najzanimivejše gotovo spadata npr. *Kalobški rokopis* (zbirka pridig s katekizmom) in slovenski prevod *Hoje za Kristusom* jezuita Andreja Jankoviča. Danes se z vprašanjem slovenskega rokopisnega slovstva 17. in 18. stoletja in njegove vloge pri razvoju jezika intenzivneje ukvarja Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU v projektu *Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja* (<http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/INFO/>).

HISTORIAT IZVODA

Knjiga je najstarejša izvirna publikacija Slovanske knjižnice v slovenskem jeziku in dragocen kulturni spomenik. Nosi ekslibris (oznako lastništva) knjižnice ljubljanskih jezuitov (Bibliotheca domus soc. Jesu) in ob letnici prihoda v knjižnico 1949 oznako »zaplenjeno«. V Slovansko knjižnico je po vsej verjetnosti prispela iz enega izmed povojnih knjižnih »zbirnih centrov«. Izvodu manjkata naslovna stran in prva stran posvetila knjige priorici velesovskega samostana Jani Suzani Paradaizer. V našem primeru gre za drugo in dopolnjeno izdajo *Bratovskih bukvic*, ki je izšla v ljubljanski Mayerjevi tiskarni l. 1682.

Začetne strani *Bratovskih bukvic*
Vir: Slovanska knjižnica

VSEBINA

- **Uvodno posvetilo** priorici velesovskega samostana na več straneh.
- **Bratovske bukvice s. Roshenkranza**: molitve rožnega venca, premišljevanja, ilustracije, pesmi, namenjene laikom.
- **Modus iuvandi agonizantes**: molitve za pomoč umirajočim (v lat. in slov. jeziku) – priročnik za duhovščino.

Kakšno vlogo in pomen lahko vse pripišemo Kastelčevim Bukvicam, ki so pravzaprav prevod in priredba različnih del?

Kastelčeva knjižica je pomembna za uveljavljanje, utrjevanje in razvoj slovenskega knjižnega jezika, saj po ugotovitvah znanstvenikov dosledno upošteva in spoštuje jezikovno normo svojih protestantskih predhodnikov, vključno s črkopisom. (Bohoričica, poimenovana po Adamu Bohoriču, se je sicer kot slovenski črkopis obdržala vse do tridesetih let 19. stoletja). Drugi sočasni pisni drobci v slovenskem (kranjskem) jeziku kažejo močne narečne raznolikosti, Kastelčev jezik pa spoštuje knjižno tradicijo protestantov. Po njih se je zgledoval in v svojem delu tudi uporabljal njihova besedila. Tujke, ki so jih še uporabljali protestanti, Kastelic nadomešča z domačimi, izvirnimi izrazi. Tudi na skladenjski ravni je spretnjši.

Ker so Bukvice natisnjene, so dosegle širše bralno občinstvo in so bile prve v vrsti ponovnega razmaha tiskane slovenske besede. S svojo prvo knjigo in kasneje še drugim opusom je Kastelec spet pokazal na široke možnosti izražanja v slovenščini, tudi slogovne možnosti leposlovne dovršenosti. Nanj so se naslanjali drugi baročni pisci – pridigarji. Obstaja verjetnost, da se je osebno poznal tudi z Janezom Svetokriškim, ki je tako kot on krajši čas sočasno služboval v Novem mestu. Kastelčev vpliv je segal vse do Pohlina in njegovega poglobljenega zanimanja za slovenski (kranjski) jezik.

Bukvice prinašajo raziskovalcem tudi spoznanja o slovenskem jeziku pred Trubarjem. V njih najdemo zapise besedil starih katoliških nabožnih pesmi, med njimi prvi zapis slovenskega besedila in napeva pesmi slednice *Stabat mater* (13. st.). Pripisujejo jo frančiškaniu Jacoponeju da Todiju. Ker je bila pesem v bogoslužni rabi že dolgo pred protestanti, sklepamo, da gre v jezikovnem pogledu za slovenščino, ki sega v srednji vek. Kastelčevo delo tako nakazuje namerno vzdrževanje stare slovenske (kranjske) pisne tradicije oziroma knjižne »pranorme«, ki seže prek protestantov vse do srednjeveških Stiških rokopisov in se je utrjevala preko obredij.

Zgovorno je tudi dejstvo, da je bila slovenska nabožna knjiga iz l. 1678 in potem 1682 **najprej namenjena posvetnemu**, in ne le kleriškemu bralstvu. Matija Kastelec je bil

namreč ustanovitelj in predsednik kleriško-laične Bratovščine sv. rožnega venca, ki ji je namenil knjigo. To govori tudi o pismenosti vsaj določenega dela laičnega slovenskega prebivalstva tistega časa.

Bukvice so žanrsko zanimivo mešane. Vsebujejo dva vsebinsko različna dela, namenisko različna molitvenika: prvi je namenjen posvetnim, drugi pretežno cerkvenim osebam. Posebno zanimivo je tudi bogato, začetno Kastelčevo posvetilo na dveh straneh, pisano v maniri baročnih nagovorov izbranim osebam. Če je Svetokriški nekaj let kasneje svoje uvodne nagovore namenjal zlasti svojim mecenom in financerjem dragega tiska, pa je nagovor prve slovenske natisnjene baročne knjige za laike namenjen ženski. V našem primeru je bila to priorica velesovskega samostana. Takole se obrne nanjo:

»Visoku Rojeni, Preduhovni, Gnadlivi Gospej, Gospej Materi Joan. Susani Paradaizarci ...«

Knjiga je jezikovno mešana: vsebuje krajše dele besedil v latinščini. Je tudi ilustrirana in vsebuje 20 duhovnih pesmi: kar 11 besedil je Kastelec vzel iz zadnje protestantske pesmarice, izdane l. 1595, jih prepisal ali deloma priredil.

6 pesmi je zapisal tudi z napevom, zato veljajo **Bukvice za prvo katoliško pesmarico**. Napevi so zapisani z različnimi vrstami notnih črtovij, izvorni zapis pa je znan vsaj pri dveh napevih.

Notni zapis očitno že dolgo poznane melodije (»letà lepa stara pejsn«) je Kastelec prepisal iz pesmarice napevov katoliškega bogoslužja, ki jih je l. 1625 natisnil D. G. Corner. Pretresljivo besedilo o duševnem trpljenju Jezusove matere Marije je bilo skozi vso glasbeno zgodovino sicer priljubljena materija številnih umetniških uglasbitev, npr. Pergolesija, Scarlattija, Vivaldija, Palestrine, Haydna, Schuberta, Rossinija, Dvořáka, Verdija, Corneliusa, v novejšem času Pärta, Pendereckega in drugih.

Kastelčev zapis: *Stabat mater*
Vir: Slovanska knjižnica

46 Bugvice

Pod krisham milu jokala,

Kadar je nie Syn visfil. Kadar.

2.

Jezhy, sdilhe ta Diviza,
Nie prezartana Dushiza,
Shalofsten mezh je prefunil.
Shalofsten.

3.

O koku je bila reuna,
Ta u' mei shenami shegnana,
Mati Synú ediniga.

4.

Milu folsje je takala,
Vlá trepezha je s' gledala,
Mati fvojga lubiga.

5. G' Dú

S. Roshenkranza. 47

5.

G' Dú je ta kir bi se ne splakal,
Boshjo Mater ker bi sagledal,
V' takim martri, nu u' slégu.

6.

G' Dú bi se nemogel isdihniti,
Ker bi bilu n'emu vidit,
Mater filnu shalofstno.

7.

Ša nath grèh, sa nathe dian'ce,
Jesufa vidi u' r'èrplèn'u,
Krish nu shible je zhutil.

8.

Vidi fvoje lubu Deite,
Saputhzhenu smèrt tarpèti,
Kadar je Dusho pustil; kadar.

9.

Eja preshalofstna Mati,
Tvojo shalofst mi hozh dati,
De jest stabo shalujem; De jest.

10.

Nai se serce moje vname,

D 3 J E-

Primerjava latinskega besedila in prevodov pesmi slednice *Stabat mater*

Deli latinskega besedila
J. da Todija, 13. st.

Sodobni slovenski prevod
F. K. Lukmana

Transkripcija Kastelčevega
zapisa, jezik zgodnejši od
17. st., ki seže v srednji vek?

Stabat mater dolorosa
Ixta Crucem lacrimosa
dum pendeat Filius.

Mati žalostna je stala,
zraven križa se jokala,
ko na njem je visel sin.

Žalostna je mati stala,
pod križam milu jokala,
kadar je nje Sin visil.

Cuius animam gementem,
Contistatam et dolentem,
pentransivit gladius.

V grenko žalost zatopljena
Je nje duša prebodena
Z mečem silnih bolečin.

Ječi, zdiše ta Divica,
nje precartana Dušica,
žalosten meč je presunil.

O quam trista et afflicta
fuit illa benedicta
Mater Unigeniti

O, kaj žalosti prestati
morala je sveta Mati,
k'tere Sin je rešil svet.

O, kaku je bila reuna,
ta mej ženami žegnana,
Mati Sinú ediniga.

Vidit suum dulcem natum,
Moriento desolatum,
dum emisit spiritum.

V Sina le pogled upira,
Ko ves zapuščen umira
k smrti nagne še glavo.

Vidi svoje lubu Dejte,
zapuščeno smert tarpeti,
kadar je Dušo pustil.

Eia Mater, fons amoris, ...

Mati, vir ljubezni prave, ...

Eja, prežalostna mati, ...

Poglejmo še drug zanimiv primer pesmi iz *Bukvic*. To je Kastelec vključno z napevom prepisal iz pesmarice slovenskih protestantov iz l. 1595 (*Ta celi Catehismus, eni Psalmi; inu teh vekshih Godou, stare inu Nove Kerszhanske Pejsni, od P. Truberja, S. Krellia, Iurja Dalmatina, inu od drugih sloshena, inu s' dostemi lepimi Duhovnimi Pejsmi pobulshane*). Kot že rečeno, je Kastelec slovensko protestantsko slovstvo iz stoletja pred njegovim očitno kar dobro poznal in ga tudi uporabljal. Protestantско slovstvo v protireformaciji namreč ni bilo povsem uničeno. Škofu Tomažu Hrenu, ki je izhajal iz protestantke družine, kasneje pa se je dobesedno goreče pridružil katoliški prenovi, sicer očitajo zažig protestantskih, tudi slovenskih knjig (l. 1600) – kar je bila redna, celo zapovedana praksa tega obdobja po Evropi. Vendar pa je ljubljanski škof dobro razumel vlogo domačega pisnega jezika. Pri papežu si je izposloval dovoljenje, ki je omogočalo rabo za katoliški nauk nespornih slovenskih besedil, npr. Dalmatinove Biblije in nekaterih drugih. Tudi spodnji primer govori o tem:

38 *Bugvice*
Peiffen MARIE Divice.
MAGNIFICAT.

Maria Dèzhla shegnana, od
Bi la moshú sa ro zhe na, ka-

Da vi do ve hi she:/:
kòr nam Luke sh pi she.

Ic zhafti la, tar hva-

li la, miloft Boshjo ve-

li-

39 *S. Roshenkranza.*

li ko: vřvoji, peifni, ti

hvaleshni : pejla s' štimo

vif fo ko,

Dushiza moja povifhui, Bogá,
kir te je stvariu; Inu ti Duh moj
poskakui, u' Bugi kir te je reifhii.
Tar dèklin stan, slú ponishan,
je viffoku povifhal : De nio na-
prei, bo ufak ufelei, sa svelizha-
no dèrshal.

Sa-

Magnificat, ki ga je Kastelec z napevom vred prepisal iz protestantske pesmarice

Vir: Slovanska knjižnica

Kdo pravzaprav je Matija Kastelec (1620–1688)?

Kdo je mož, ki si je v Novem mestu v frančiškanski cerkvi, kjer je pokopan, v prvih verzih dal v latinščini na nagrobnik vklesati napis:

*Tu kanonik Kastelec Matija leži,
ki tudi po smrti povsem ne molči ...*

*(HIC MATTHIAS CASTELLEZ CANONICUS IACET
QUI ETIAM MORTUUS NON TACET ...)*

Gotovo zgovoren mož, ki je Slovincem zapustil pomembno pisno dediščino. Rojen na Notranjskem v Kilovčah, umrl kot kanonik novomeškega kapitlja, je bil v svojem času eden najširše razgledanih mož pri nas. V duhu časa baročnih vsevedov in učenjakov je bil vsestranski – **dušni pastir, stavbar, pisatelj, pesnik, jezikoslovec, prevajalec**. Živahna in nekonvencionalna osebnost, ki si je močno prizadevala za knjigo v slovenskem jeziku.

- Velja za **dr drugega prevajalca Svetega pisma po Dalmatinu**. Prevod je ostal v rokopisu, do danes sta se ohranila dva dela: Nova zaveza in krajši del Stare, oba hrani NUK. Na njegov prevod se je oprl tudi Japelj.
- Je pomemben **leksikograf, avtor latinsko-slovenskega slovarja**. Z njim je po zgledu tedanjih slovarjev inventariziral besedišče slovenščine, mnogo besed iz slovarja je prešlo v knjižni jezik.
- **Med natisnjena dela** spadajo *Bratovske bukvice s. roženkranca*, *Nebeški cilj*, zbirka Kastelčevih pridig in duhovnih premišljevanj, ki dosegajo literarizirano jezikovno raven, in katehetski priročnik *Nauk kristjanski*.
- Precejšen delež njegovega opusa je ostal v **rokopisih** (četudi že pripravljen za natis), nekaj je tudi izgubljenega. Pripisujejo mu *Kalobški rokopis* (molitvenik, katekizem, duhovne pesmi), prevod *Hoje za Kristusom*, ki ga je l. 1717 natisnil Hipolit Novomeški. Izgubljeni so *Špejgel duhovni*, *Špejgel te čistosti* in zbirka 700 pridig *Viridarium exemplorum*.

Slovenska govorniška proza v obdobju baroka

Retorska proza je najstarejša slovenska slovstvena zvrst, saj stoji na samem začetku zapisane slovenščine: v *Brižinskih spomenikih z znamenito Pridigo o grehu in pokori* (10. stoletje). Ponovno vznikne in se razcveti v obdobju baroka (1600–1750), ko je pisanje slogovno dovršenih pridig prešlo malone v modo. Te služijo kot vzorčna pomoč in zgled drugim pridigarjem. Iz dobe katoliškega prepورا se je pri nas ohranila prava zakladnica govorniških besedil v latinščini, nemščini, a tudi v slovenščini.

Tradicijo pisanja pridig je pri nas začel že Matija Kastelec. Kot slovenski retor/pridigar je v Ribnici na Dolenjskem sočasno slovel tudi teolog, zgodovinar in kronist, Ljubljjančan Janez Ludvik Schönleben, vendar je natisnil le nemške in latinske pridige.

V slovenskem jeziku pa so bile v obdobju baroka **med letoma 1691–1743 natisnjene pridige znamenite pridigarske trojice: Janeza Svetokriškega, Rogerija Ljubljanskega in Jerneja Basarja. Slovanska knjižnica hrani v svoji zbirki vse tri avtorje in njihova izvorna dela.**

Gre za vsebinsko nabožna dela, katerih velik pomen za slovstvo ima prav raba slovenskega jezika. Po eni strani upošteva knjižne zakonitosti, kakor so jih zastavili protestanti, po drugi strani pa z nekaterimi povsem literarnimi in že poetičnimi pasusi kaže izrazno širino in nove možnosti jezika. Ker vsebinsko rastejo iz okolja svojega časa, pa so knjige tudi imeniten zgodovinski, duhovnozgodovinski ali etnološki vir.

**1691–1707 (5 zvezkov) – JANEZ SVETOKRIŠKI (Tobia Lionelli):
Sacrum promptuarium ...**

(natisnjeno v Benetkah in Ljubljani)

Sveti priročnik (Sacrum promptuarium) Janeza Svetokriškega, Vipavčana slovensko-italijanskega rodu, predstavlja **s svojimi 230 pridigami vrh slovenske govorniške baročne proze na kar 3000 straneh**. Delo Janeza Svetokriškega je velikega pomena za uveljavitev in utrditev slovenskega jezika v knjižni rabi: pomeni pravi izbruh slovenske besede v tisku tistega časa. Njegovo delo je zaradi bogastva jezika in vsebine vir jezikovnih, kulturnozgodovinskih in tudi etnoloških raziskav, saj se mnogokrat opira na prispodobe iz vsakdanjega življenja. Ob homiletičnem značaju dela lahko jeziku Svetokriškega pripišemo tudi upoštevanja vredno literarno kvaliteto.

»... bil je gotovo najodličnejši slovenski pripovednik pred Jurčičem.« (Kmecl, M., *Zakladi Slovenije*)

»... njegove pridige so polne veselja do življenja, vedrine, humorja in celo erotike, zaradi česar predstavljajo popolno izjemo v tovrstni literaturi in praksi, vsaj slovenski.« (Kmecl, M., *A short cultural history of the Slovenes*)

»... Seveda se Janeza Svetokriškega ne moremo odkrižati s tem, da rečemo, da je doktrinaren in nezgodovinski in da se vprašanje zgodovinskega mišljenja tedaj še ni postavljalo na tak način. To se sliši kot predsodek in naše lastno breme nezgodovinskega mišljenja. [...] Na Priročnik gledam kot na živo tradicijo, lepoto in umetnino. Sledil pa

sem tudi prepričanju, da radost nad življenjem prehiteva razumsko poznavanje človeka in analitičnega duha in ju dopolnjuje. Izbrani vidiki iz Janezovega Priročnika govorijo o njegovi človečnosti in glede na čas in razmere presenetljivi oceni vrednosti človeškega življenja. To je ljubezen do življenja [...], ljubezen pa je »goreča zapoved«. (A. Mlinar)

Naslovna stran 1. knjige *Sacruma promptuariuma* (Svetega priročnika)

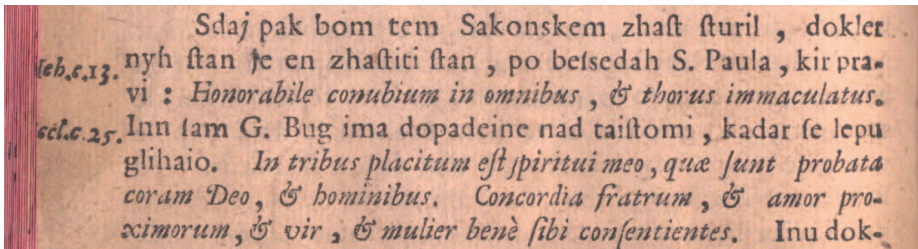
Vir: Slovanska knjižnica

HISTORIAT IZVODOV

Knjige so pridobljene l. 1958 z nakupom. Prvotni format ohranjata prva in četrta knjiga, ostale tri so s prevezom zmanjšane na 21 cm, kar nekoliko okrne obrobne pripombe. Zgledno je ohranjena četrta knjiga, nekoliko manj prva, ki ji manjkata hrbet in manjši spodnji del naslovne strani. Druga knjiga je zanimiva zaradi posebnega »restavracijskega« postopka: manjka ji začetnih 153 strani, ki jih nadomešča kar uvezan ročni prepis pridig.

VSEBINA

1. knjiga (1691): **Sveti priročnik pridig za posamezne nedelje v vsem letu in za slovesnejše praznike**; sledi baročno posvetilo novomeškemu proštu Lanthieriju, latinska opomba o slovenski pisavi in izgovorjavi, kazalo vsebine in dva dela pridig.
2. knjiga (1691, 1695?): **Sveti priročnik pridig za posamezne nedelje v vsem letu in za slovesnejše praznike**; sledi posvetilo deželnemu oskrbniku in upravitelju Juriju Žigi Gallenbergu, seznam vsebine, latinski predgovor bralcu in pridige.
3. knjiga (1696, 1698?): **Sveti priročnik pridig za posamezne praznike v letu, ki se praznujejo tako po zapovedi kakor iz pobožnosti**; posvetilo juristu baronu Pelzhofferju, sledijo hagiografsko naravnane pridige (iz življenja svetnikov).
4. knjiga (1699): **Sveti priročnik, vsebujoč različne pridige za različna priložnostna sveta opravila**; posvetilo Ljubljčanu Petru Antonu Codelliju, nato različne priložnostne pridige.
5. knjiga (1707): **Sveti priročnik pridig za posamezne nedelje v vsem letu**; sledi posvetilo priorju kartuzijskega samostana v Bistri Anzelmu Kimavcu, nato 52 pridig za nedelje v cerkvenem letu.

Iz zgledne pridige Na noviga lejta dan
Vir: Slovanska knjižnica

Zdaj pak bom tem zakonskem čast sturil [izkazal], dokler njih stan je en častiti stan po besedah s. Pavla, kir pravi: Honorabile conubium in omnibus, et thorus immaculatus [Časten zakon v vsem in neomadeževana zakonska postelj]. Inu sam g. Bug ima dopadejne nad taistomi, kadar se lepu glihajo. In tribus placitum est spiritui meo, quae sunt probata coram Deo, et hominibus. Concordia fratrum, et amor proximorum, et vir, et mulier bene sibi consentientes [Troje je ugajalo mojemu duhu, kar je bilo potrjeno pred Bogom in ljudmi: sloga med brati, ljubezen do bližnjih in dobro soglasje med možem in ženo]. Inu dokler zakon dve peršoni [osebi] zapopade, morem tedaj dva faconetelna [dva robčka] taistom šenkat, eniga možu, tiga drugiga ženi. Inu ravnu imam en par, katera gvišnu se bota dobru rajmala tem zakonskem. Zamerkajte!

V Rimi en gospud je bil poslav svoji navesti en lep faconetel [robček], v katerem z zlatimi židami [nitmi] je bila podoba cesarice Livije štikana [izvezena] inu poleg enu goreče srce, nad cesarico pak so bile le-te besede zapisane. Si tu sic [Stori tako!]. Navesta prajme ta faconetel ter precej zamerka, kaj pomeni, namreč če ona bo taku dobra inu potrpežliva kakor cesarica Livija, de on jo bo lubil iz srca. Zakaj od le-te cesarice se bere, de nihdar cesarju Avgustu, svojmu možu, se nej zamirila ali eno super [zoper njega] besedo rekla, desilih [čeprav] je vejdlja, de k drugem ženam je hodil; inu kadar so prišli takoršne reči pravit, nej hotela poslušat, temuč je moža zagovarjala inu pruti njemu se izkazala, kakor de bi neč [nič] za le-tu ne vejdlja. Zatoraj tudi cesar nej nihdar Liviji obene reči odpovedal. Ta nevesta le-tu vse dobru zgrunta s tiga faconetelna inu hitru začne en faconetel stikat [vesti] ter v taistem sturi podobo Sokrata, filozofa, inu poleg njega enu goreče srce ter na Sokrata zapiše le-te besede: Et tu sic [Tudi ti stori tako] ter ga pošle svojmu ženinu. On ga začne premišlovati ter zastopi, kaj pomeni, namreč de če ona ima biti kakor Livija, on ima biti kakor Sokrates, kateri je imel takoršno potrpežlivost s svojo hudo inu tagotno ženo, de vus volni svejt se čudi, zakaj nihdar ji nej ene hude besede rekel, ampak vse s smeham je prenesel, inu kadar jo nej mogel z dobro besedo potolažit, se je s hiše pobral; inu en dan, kadar je s hiše šel, de bi nje nepametne besede ne slišal; ona se rezjezi ter popade posodo, katera ponoči se nuca [rabi], ter teče na oknu inu taisto rezlije na moža. Sokrates [Sokrat], gori pogleda ter s smehom k ženi reče: »Moja Cantipa [Ksantipa], jest sem dobru vejdlil, de po takoršnem strašnem grmejnem se bo dež ulil, ali dobru zame, de nej toče.« Ženin vse le-tu dobru premisli ter pravi: »Moja nevesta ima prav, zakaj če jest hočem, de bi ona Livija bila, jest tudi imam Sokrates biti inu v tej viži ne bo nihdar hude besede vmej [med] nama; oku ona bo meni zanašala [prizanašala], jest pak nji.«

(Iz pridige *Na noviga lejta dan*, transkripcija po M. Ruplu, *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Koper: Lipa, 1991.)

**1731 in 1743 – ROGERIJ LJUBLJANSKI (Mihael Krammer):
Palmarium empyreum (Zmagovita nebesa)**

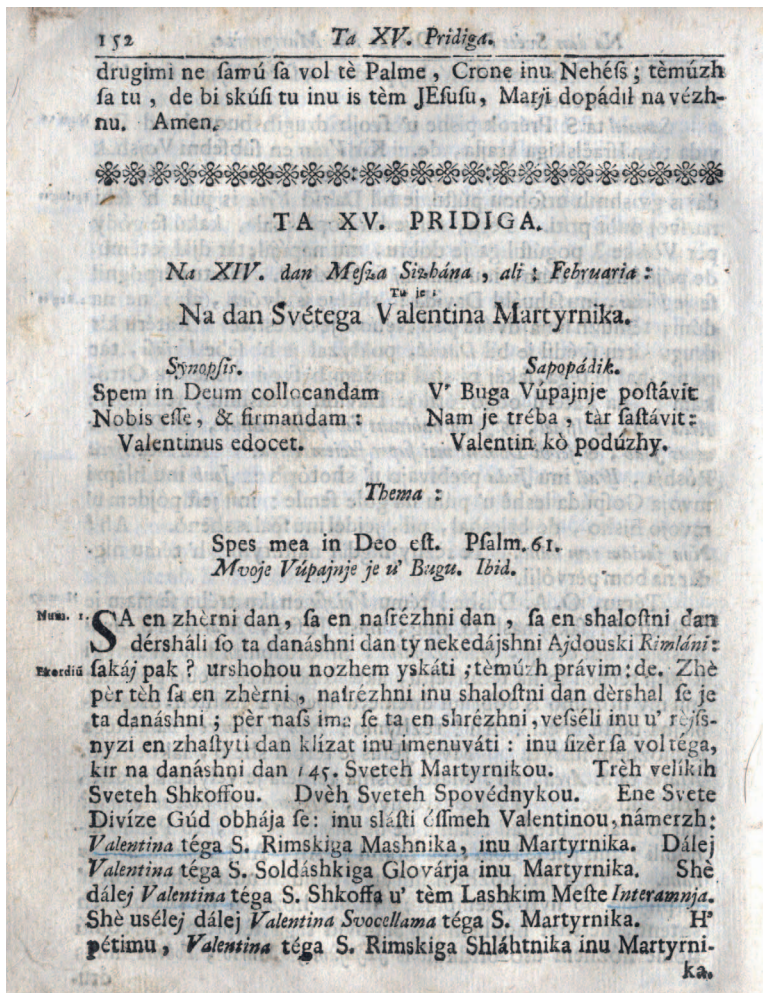
(natisnjeno v Celovcu in Ljubljani)

Frontispic, prednaslovna ilustrirana stran *Palmariuma empyreuma* Rogerija Ljubljanskega

Vir: Slovanska knjižnica

Rogerij Ljubljanski (1667–1728), s pravim imenom Mihael Krammer, je bil v baročni Ljubljani sloveč pridigar. Homilije v dveh delih *Palmarium empyreum* so urejene po godovih svetnikov v cerkvenem letu. Življenjepisi svetnikov tudi služijo za vsebinsko izhodišče pridig, za katere je značilna stroga petdelna zgradba. Posebno zanimivi so »zapopadki«, sinopsisi ali povzetki pridig v dveh latinskih in slovenskih verzih na začetku vsakega poglavja.

Primer Rogerijeve pridige z »zapopadkom«
Vir: Slovanska knjižnica

HISTORIAT IZVODOV

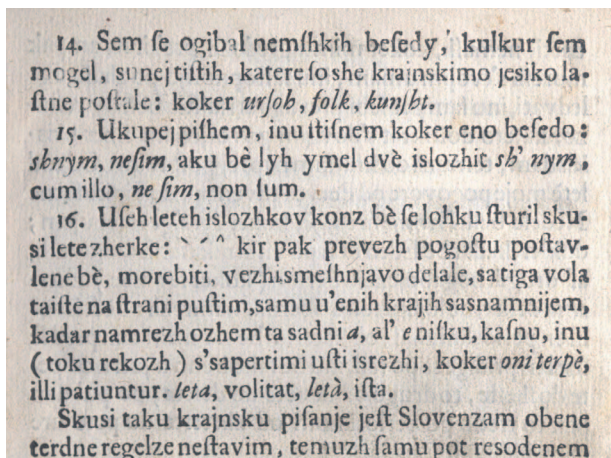
Prvi del je Slovanska knjižnica pridobila z nakupom l. 1974, drugi pa je že od nekdanj del njenega podedovanega starega fonda predvojne Mestne knjižnice v Ljubljani. Prvi del je v celoti ohranjen, verjetno gre tudi za izvirno vezavo. Nanj je podpisan dr. Leopold Lenard, slovenski publicist, filozof in duhovnik. Drugemu delu so nadomestili ovoj, manjkata naslovna stran in uvod, ki so ju s kopijo zamenjali že pred vojno.

1734 – JERNEJ BASAR: *Conciones iuxta libellum Exercitorum S.P. Ignatij ali Pridige iz bukvic, imenovanih Exercitia svetega očeta Ignacija*

Zbirka Basarjevih pridig je primer kasnejšega, manj čustvenega sloga, ki se bliža meditativni prozi. Škofjeločan in jezuit Jernej Basar (1683–1738) je v tedanji knjižni jezik vnašal tudi prvine gorenjskega narečja. V svojem času je zelo slovel, sodobniki so ga uvrščali med tri najpomembnejše govornike avstrijskega kraljestva. Pisanje v slovenskem jeziku tedaj ni bilo samoumevno, leksikalna in slovnična pravila za narečno raznoliko slovenščino niso bila ne izdelana ne jasna. Iz slovenskega uvoda lahko razberemo Basarjev trud, da bi za Slovence pisal dosledno in v čim lepšem jeziku.

HISTORIAT IZVODA

Knjigo je slovanska knjižnica pridobila l. 1974 z nakupom, skupaj s prvim delom pridig Rogerija Ljubljanskega. Vezava z ovojem (platnicami) je izvirna. Izvodu manjkajo na začetku naslovna stran, latinski uvod in dve strani slovenskega uvoda; na koncu pa tri strani.

Iz Basarjevega uvoda o jeziku
Vir: Slovanska knjižnica

Barok na Slovenskem 1672–1725: doba učenjakov – operozi in polihistorji

Vzporedno s slovenskim pismenstvom baročnih pridig se na naših tleh oblikuje še visoka kultura baroka, ki se kaže v dosežkih upodabljajoče umetnosti, glasbe in v pisnih, deloma znanstvenih delih najrazličnejših učenjakov. Za njo stoji intelektualna elita deloma še tujega, a že večinoma slovenskega rodu, ki izdaja dela v nemščini ali latinščini. Med njimi izstopata zlasti polihistorja, vsestranska učenjaka – slovenski jezuit **Janez Ludvik Schönleben** (1618–1681), vrhunski evropski teolog, retorik, kronist in zgodovinar, ter njegov učenec, znameniti Ljubljčan nemškega rodu – baron **Janez Vajkard Valvasor** (1641–1693). Med najpomembnejše animatorje kulturnega preroda spadata tudi Schönlebova nečaka **Janez Anton Dolničar** in **Janez Gregor Dolničar** (pl. Thalberg). Anton (1662–1714) – duhovnik, zgodovinar, vodja gradnje stolnice – je obenem soustanovitelj prve javne knjižnice na naših tleh, ljubljanske Semeniške knjižnice; Gregor (1655–1719) – pravnik, kronist, zgodovinar, arheolog – pa je glavni pobudnik in soustanovitelj ljubljanske znanstvene »akademije delovnih«, *Academiae operosorum Labacensis*, daljne predhodnice Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kjer so delovali t. i. operozi. Akademija je prenehala delovati l. 1725, nekaj let po smrti J. G. Dolničarja.

Slovanska knjižnica je iz fonda Arhiva in knjižnice na ljubljanskem magistratu (1901–1937) podedovala nekaj odlično ohranjenih izvirmih del ljubljanskih baročnih učenjakov. Janez Ludvik Schönleben se je Ljubljani posvečal zlasti z raziskovanjem njenih antičnih korenin. L. 1672 je izdal knjigo o Emoni – *Aemona vindicata*, l. 1681 pa je izšla njegova najobsežnejša knjiga o zgodovini Kranjske do l. 800 – *Carniolia antiqua et nova sive Annales sacroprophani*. Ljubljani je osmišljeno zgodbo znotraj evropske zgodovine poklonil še Janez Gregor Dolničar: pred 300 leti, l. 1714, je izšla njegova ljubljanska kronika *Epitome chronologica*. Našteta dela pomenijo prve korake slovenskega zgodovinopisja, a poleg kulturne vrednosti tudi zgodovinsko niso povsem nepomembna, saj hranijo številne podatke, ki bi nam sicer ostali neznani.

JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN

Valvasorjev sodobnik in učitelj, stric znamenitih bratov Dolničar, Ljubljčan **Janez Ludvik Schönleben (1618–1681)**, je bil izjemna in vsestranska osebnost zgodnje baročne Ljubljane. Deloval je sprva kot jezuit, nato kot ljubljanski stolni dekan, nato kot arhidiakon v Ribnici. V svojem času je bil eden najvidnejših evropskih teologov, (njegovo teološko delo je dobilo dogmatsko potrditev 200 let kasneje), bil pa je tudi odličen baročni retorik in pridigar. V slovenščini je dal l. 1672 za mašne potrebe ponatisniti popravljen Hren-Čandkov lekcionarij *Evangelia inu lystuvi* (1612), ki se je v največji meri opiral na Dalmatinove prevode bibličnih knjig. Velja pa tudi **za prvega**

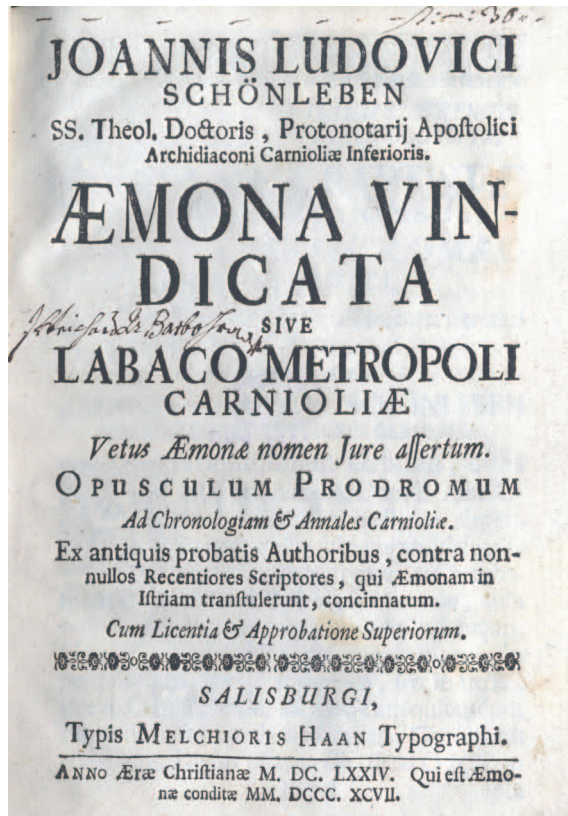
pomembnejšega zgodovinarja, kronista, rodoslovca in historiografa naše dežele. Ob koncu življenja se je odpovedal mnogim ponujenim visokim položajem, da bi končno lahko spet deloval v njemu ljubi Ljubljani.

1672 – Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae : vetus Aemona nomen jure assertum : opusculum prodromum ad Chronologiam et Annales Carnioliae ...

(izdano v Salzburgu)

Ljubljani se je posvečal tudi z raziskovanjem rimskih korenin. L. 1672 je izdal **knjigo o Emoni – Aemona vindicata** (v prevodu: *Zavzemanje za Emono*, pri čemer bi moral avtor latinski naslov zapisati »*Emona vindicata*«), kjer obravnava tudi njen mitološki nastanek – seže vse do Jazona in iskalcev zlatega runa (!). Kljub vsemu velja za enega prvih in resnih raziskovalcev antike na naših tleh. Predvsem pa je pomembno, da v knjigi dokaže, da je Emona res stala na ozemlju ljubljanskega mesta. Schönleben velja za prvega, ki je pravilno lociral staro rimsko mesto. Knjiga je sprva izšla samostojno v Salzburgu, kasneje pa jo je integriral v svoje veliko delo o »zgodovini Kranjske« do l. 1000, v *Carniolo atiqua et nova*. Na koncu knjige je še priložil seznam ljubljanskih sodnikov od l. 1295 in županov od l. 1504.

Naslovna stran knjige o Emoni
Vir: Slovanska knjižnica

1680–1681 – Carniolia antiqua et nova : antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gotthica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica. nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca. : sive incltyi Ducatus Carnioliae annales sacro-prophani. Ab orbe condito ad nostram usque aetatem per annorum seriem Chronographicè digesti in duos tomos ...

(izdano v Ljubljani, pri tiskarju Mayru, ki ga je pisatelj sam pripeljal v mesto)

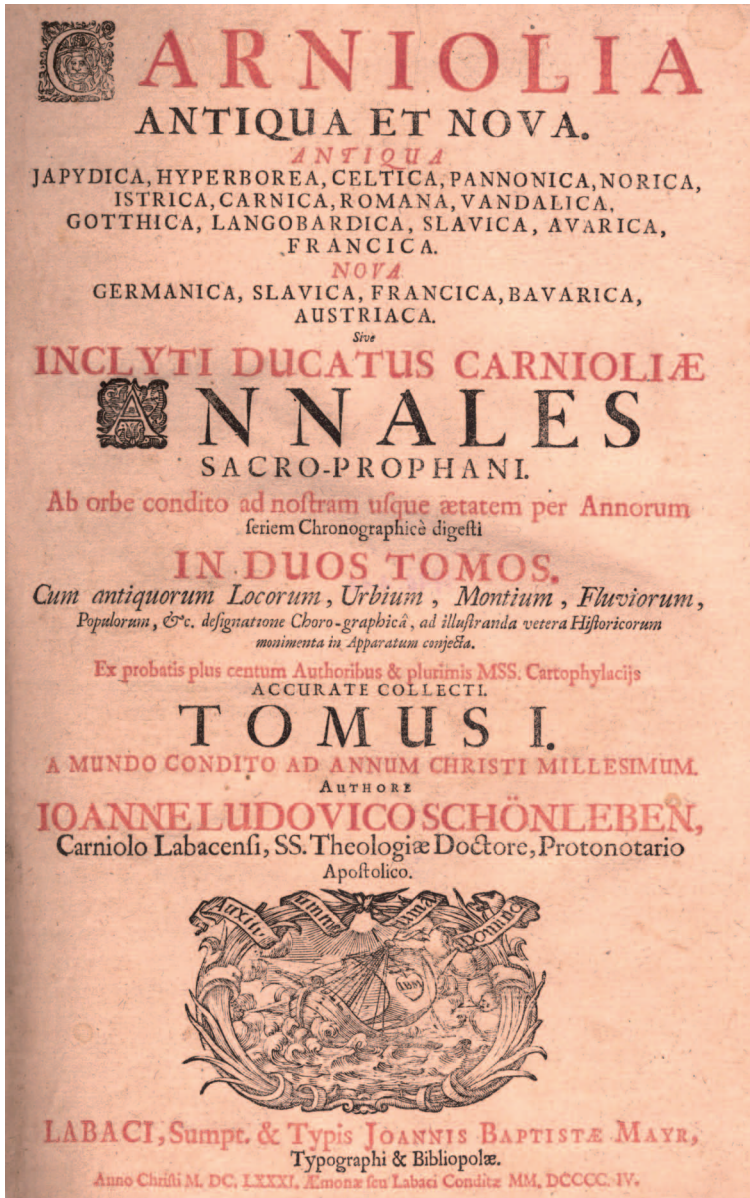
L. 1681 je izšla njegova najobsežnejša **knjiga o zgodovini Kranjske od stvarjenja (!) do l. 1000 – Carniolia antiqua et nova sive Annales sacroprophani.**

»Snov je nabrana iz 200 pisateljev in iz raznih arhivov. Kakor njegovi viri niso povsem zanesljivi, tudi njegovo delo ni kritično. Podal je v njem za resnične dogodke mnogo bajk, nepotrjenih podmen, preveč tujih zgodb in pripovedk, ki se ne nanašajo na domačo zgodovino ...« (V. Steska)

Tako so Schönlebenovo »zgodovininopisje« ocenjevali naši prvi znanstveni zgodovinarji. Danes gledamo na njegovo zgodovinsko delo nekoliko drugače: v kontekstu nekega časa in tudi njemu tedaj dosegljivih metod. V svojem prizadevanju, kako ovrednotiti domovino, je zlasti zanimiv za duhovnozgodovinsko in kulturnosociološko obravnavo.

VSEBINA

Stara Kranjska do sprejema krščanstva l. 800, nova Kranjska le v l. 800–1000; v 3 delih: **1. Apparatus** je nekakšna »historična topografija« z ločeno paginacijo. Vsebuje: obseg antičnih pokrajin in rodov; bistveni ponatis knjige *Aemona vindicata*; stara mesta, zgodovinsko znane kraje; opis gora in vod; opis sosednjih dežel; opis starih prebivalcev in njihove selitve; študijo antičnih napisov na naših tleh. **2. in 3. Annales:** Gre za nekakšno »historiografsko polihistorijo«, katere vrednost je še danes bogat pregled literature, na katero se je opiral. Avtor je obravnavane kraje večinoma tudi sam obiskal, dokončno pa je dokazal tudi pravo lego Emone.

Naslovna stran Schönlebnevega zgodovinskega dela

Vir: Slovanska knjižnica

Schönlebnov zemljevid dežele Kranjske, Carniola atiqua et nova, 1681
Vir: Slovanska knjižnica

1714 – JANEZ GREGOR DOLNIČAR (Joannes Gregorius Thalberg): Epitome chronologica, continens res memorabiles, nobilis, & antiquissimae urbis Labacensis, Metropolis inclyti Ducatus Carnioliae. Ab orbe condito, usque ad annum Christi, M.DCC. XIV. Dedicata honoribus nobilis, ac eruditae Academiae operosorum Labacensium ...

(izdano v Ljubljani)

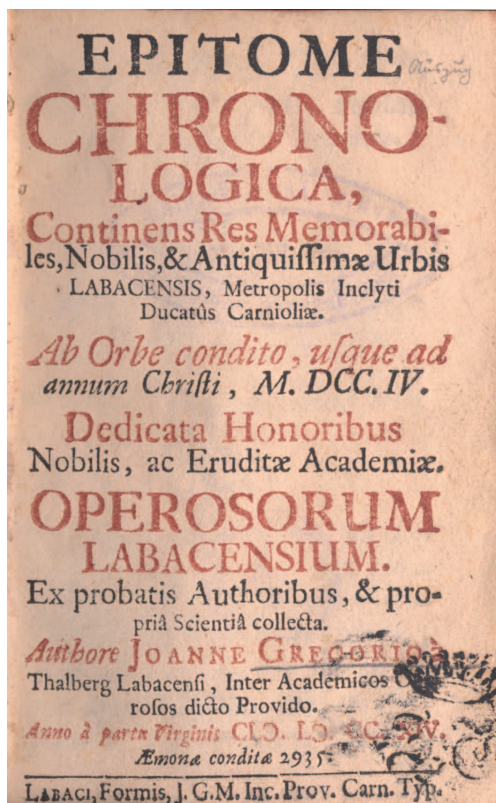
Ljubljani je osmišljeno zgodbo znotraj evropske zgodovine poklonil še Janez Gregor Dolničar (1655–1719): pred 300 leti je izšla njegova kronika *Epitome chronologica (Povzeta ljubljanska kronika)*, kjer je v marsičem povzemal dela svojega strica Schönlebn. Kronika prinaša mnoge podatke, ki bi sicer utonili v pozabo. V njej so v latinščini zapisani za Ljubljano važni dogodki – od začetka sveta (!) do 1714 (v naslovu napačno: do 1704), z dodatkom seznamov različnih zanimivosti.

HISTORIAT IZVODOV

Vsi trije izvodi, Schönlebnova in Dolničarjev, izhajajo iz najstarejšega fonda Slovanske knjižnice, fonda Arhiva in knjižnice na ljubljanskem magistratu. Verjetno so našla svoj prostor v mestni hiši že po izidu, saj v njih ne zasledimo drugih lastniških podpisov. Vsi izvodi so odlično ohranjeni, celoviti, po naši presoji imajo (Aemona vsaj deloma?) tudi izvirne platnice.

Naslovna stran *Ljubljanske kronike*, 1714

Vir: Slovanska knjižnica

Frontispic *Ljubljanske kronike (Epitome chronologica)*, 1714

Vir: Slovanska knjižnica

1689 – JANEZ VAJKARD VALVASOR : Die Ehre dess Hertzogthums Crain (Slava vojvodine Kranjske)

(izdano v Ljubljani, natisnjeno v Nürnbergu)

»Kadar je pošten patriot s pogumom in krvjo predan časti in slavi svoje domovine, potem ji ne bo manj predan, če s svojim črnilom skrbi za to, da bo njena slava znana. ... tista narava, ki nam je vsadila ljubezen do domovine, je tudi našo iznajdljivost posvetila večanju njene slave in nam nalaga dolžnost, da z vsemi svojimi silami skrbimo zanjo. In zato moramo ljubiti in spoštovati svojo domovino kot tudi svoje starše. Da!«

Mož, ki je napisal te besede, je čast in slavo svoje domovine v resnici ljubil – bolj kot vse svoje premoženje! Smo danes še sposobni razumeti ta nagib? Se je pisatelj zavedal, kako ga bo njegovo delo preživelo? Ob natisu Slave vojvodine Kranjske je plemeniti baron in polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) zaradi visokih stroškov izdelave izgubil malone vse, se moral preseliti z gradu Bogenšperk v Krško, kjer je nekaj let po izidu umrl. Nam, Slovencem, pa je zapustil neprecenljiv zaklad, iz katerega so črpali celi rodovi znanstvenikov in kulturnikov, delo, brez katerega bi bili današnje slovensko zgodovinpisje, geografija, etnologija, naravoslovne vede in književnost bistveno bolj okrnjeni, kakor bi bilo tudi zavedanje o nas samih bistveno drugačno.

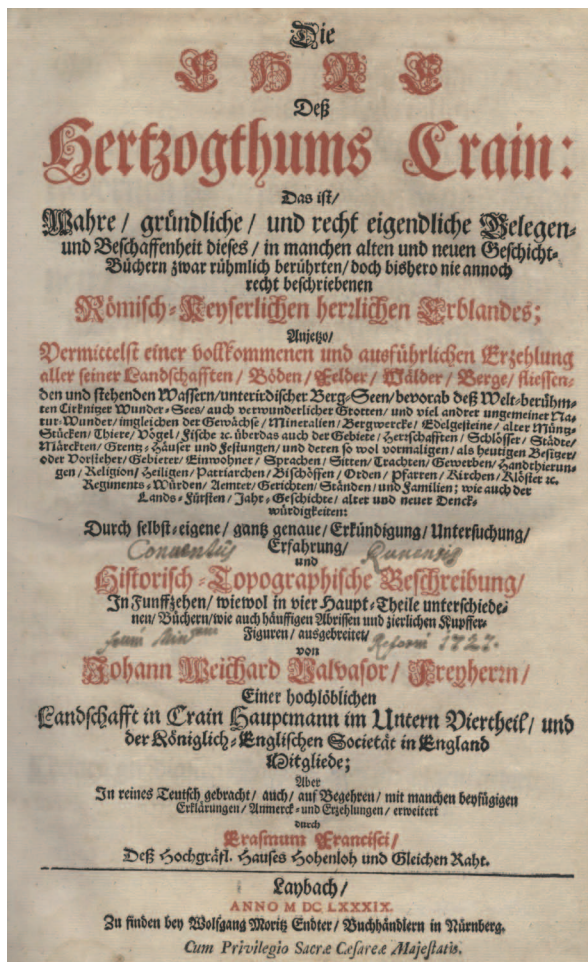
Valvasorjeva Slava je monumentalno polihistorsko in enciklopedično delo. V njem je Valvasor želel predstaviti deželo Kranjsko kar najbolj celovito: vključeno v širše okolje in z vidikov najrazličnejših uveljavljenih znanj tistega časa. Danes bi lahko dejali, da jo je predstavljal s pomočjo geografije, zgodovine, botanike, geologije, zoologije, etnologije, jezikoslovja, književnosti, poezije ... Vendar pa Slava nikakor ni dolgočasen opis dežele. **Zavod Dežele Kranjske**, ki je l. 2009 pripravil prvi slovenski celoviti prevod dela, je o njej zapisal takole:

- » - *Neprekosljiva baročna mojstrovina v vseh pogledih.*
- *Največkrat citirano in najbolj navajano delo pri nas.*
- *Delo, za katerega je Valvasor žrtvoval svoje premoženje.*
- *Valvasor se v Slavi ne omejuje samo na Kranjsko, temveč popisuje ves takratni svet.*
- *Še za današnji čas nepredstavljliva količina znanja in vedenja, zbrana v štirih knjigah.*
- *Enciklopedija in deželna kronika, ki spada med najboljša tovrstna dela celo v svetovnem merilu.*
- *Slava nikakor ni suhoparna enciklopedija, temveč osebna pripoved in izpoved barona Valvasorja, napeta in hudomušna, a vseskozi znanstvena.*

Frontispic *Slave*: alegorija dežele Kranjske
Vir: Slovanska knjižnica

- Resno znanstveno in zgodovinsko delo, obenem pa neizčrpna zakladnica zgodb, bajk, pripovedk, legend, anekdot, moralk in idej, iz katerega sta črpala med drugimi tudi Linhart in Prešeren (Povodni mož, Krst pri Savici ...).
- Slava vsebuje številna zgodovinska pisma in dokumente, ki so objavljeni samo v njej; izvirniki in drugi prepisi so namreč že davno izgubljeni.
- Slava vojvodine Kranjske ni samo knjiga, je kulturno-zgodovinski spomenik, eden največjih, kar jih premoremo, in vrhunska knjižna mojstrovina.«

Naslovnica Valvasorjeve *Slava*
Vir: Slovanska knjižnica

Slava vojvodine Kranjske je monumentalno znanstveno in literarno polihistorijsko delo: skupaj obsega 15 knjig, vezanih v 4 dele (4 zvezke), ki obsegajo skupaj 3.532 strani, 24 prilog in 528 bakrorezov. Izdaja je zahtevala ne le izjemno organizacijo (sodelovalo je še 17 manjših avtorjev, risarjev in bakrorezov), ampak tudi znanje, trud, tehnologije, postopke in natančnost izdelave, ki jih danes ne poznamo več v vseh podrobnostih.

HISTORIAT IZVIRNIKA

Originalni izvod Slave vojvodine Kranjske iz l. 1689 je večinoma del najstarejšega lastnega knjižničnega gradiva, ki ga Slovanska knjižnica hrani kot naslednica ljubljanske magistratne knjižnice (do l. 1937). Druga, tretja in četrta knjiga izdaje iz 17. stoletja sta že od nekdaj v Slovanski knjižnici, saj sta del njenega najstarejšega fonda iz Arhiva in knjižnice na magistratu. Vse tri so v večjem delu, če odštejemo hudo obrabo določenih strani, kar dobro ohranjene, zlasti pa so ohranile originalno vezavo. V slabšem stanju in prevezana je I. knjiga, ki jo je knjižnica l. 1953 pridobila z zameno, ima pa dobro ohranjen tako frontispic kot naslovno stran. Poleg originalnega izvoda iz l. 1689 hrani Slovanska knjižnica še druge, tudi dragocene ponatise: l. 1946 je knjižnica pridobila ponatis iz l. 1877, ki ga je predhodno hranila jezuitska knjižnica. Pomemben je tudi prvi celoviti slovenski prevod iz l. 2009: gre skorajda za nekakšen slovenski faksimile *Slave*, saj si natančno prizadeva ohraniti prvotno Valvasorjevo grafično obliko in postavitev besedila.

VSEBINA 1. ZVEZKA

I. knjiga: Avtor je Erazem Francisci. Razdeljena je na 8 poglavij in obsega 96 strani. V njej Francisci razpravlja o **imenih narodov**, ki so prebivali na Kranjskem. Poglobi se tudi v **etimologijo samega imena Kranjske** oziroma Carnorum in Carnutum.

II. knjiga: Vsebuje 27 poglavij in 200 strani, Valvasor pa jo je poimenoval »kratka topografija« ali »**sumarična topografija**«. Avtor opredeli meje Kranjske, opiše njeno razdelitev na gorenji, dolnji, srednji, notranji in istrski del. Na splošno opiše Kranjce in njihove običaje, nato pa se posveti obravnavi njenih posameznih delov in njihovim šegam, prehranbenim navadam, goram, rekam, studencem, jamam, gradovom, rudnikom in ostalemu.

III. knjiga: Vsebuje 38 poglavij in 168 strani, je neke vrste **topografsko-zgodovinsko** poglavje, saj popisuje vode, podnebje, bolezni, rastlinstvo, zelišča, drevesa, rudnike, pri čemer se najbolj posveti **rudniku živega srebra v Idriji**.

IV. knjiga: Vsebuje 53 poglavij in 232 strani. Tu Valvasor opisuje posebnosti, kot so fosili in druge okamnine, **posebnosti iz živalskega in rastlinskega sveta**, še posebej pa se posveti kraškemu in podzemeljskemu svetu na Kranjskem oziroma Notranjskem.

VSEBINA 2. ZVEZKA

V. knjiga: Vsebuje 16 poglavij in 268 strani. Avtor te knjige je zopet Erazem Francisci. Razpravlja o narodih, ki so gospodovali na ozemlju Kranjske do prihoda Frankov. Ta knjiga naj bi v veliki meri **povzemala Schönlebnovo topografsko historiografijo *Carniolia antiqua et nova***.

VI. knjiga: Vsebuje 11 poglavij in 102 strani. Ta knjiga je pomembna predvsem zato, ker govori **o kranjskem oziroma slovanskem jeziku**. Nato pa **o noši, običajih in navadah v posameznih delih Kranjske**.

VII. knjiga: Vsebuje 17 poglavij in 120 strani. Posvečena je **veri in raznim verovanjem**, od poganskih običajev, pokristjanjevanja, protestantizma, protireformacije, do praznoverja, običajev in čarovnij. **Opisuje tudi obred ustoličevanja vojvod**.

VIII. knjiga: Za razliko od ostalih knjig ni razdeljena na poglavja, ampak na odseke ali sekcije, vsebuje pa 346 strani. V njej **avtor opiše svetnike, patriarhe, škofe in redove ter župnije**.

VSEBINA 3. ZVEZKA

IX. knjiga: Vsebuje 12 poglavij in 122 strani. V tej knjigi je popisana ustavna in **upravna ureditev dežele in kranjske plemiške rodbine**. Predstavljeni so tudi plemiški grbi. Podrobno predstavi deželne glavarje, deželne upravitelje, oskrbnike, vicedome, stanove in tako dalje.

X. knjiga: Vsebuje 30 poglavij in 274 strani, posvečena pa je **vladarjem dežele**. Predstavljena je **politična zgodovina** vojvod in deželnih knezov. Povzema zgodovino od antike do l. 1689.

XI. knjiga: Vsebuje 730 strani in je najboljširnejša. Je literarna topografija oziroma »knjiga gradov«. V njej so po abecednem redu predstavljena in ilustrirana mesta, trgi, gradovi, samostani in ostale znamenitosti. Predstavlja tudi Ljubljano. **V njej je znamenita Trostova grafika *Velika veduta Ljubljane*, ki je zgodovinarjem služila kot eden glavnih virov za razumevanje razvoja Ljubljane iz srednjeveškega v novo-veško zasnovano mesta**.

VSEBINA 4. ZVEZKA

XII. knjiga: Vsebuje 13 poglavij in 134 strani. Govori predvsem o **Hrvaški**, njenih turških in hrvaških obmejnih krajih, nadalje pa o posameznih hrvaških mestih in utrdbah.

XIII. knjiga: Vsebuje 6 poglavij in 112 strani. Tudi ta je **posvečena zgodovini**. Tako lahko v njej beremo o Argonavtih, **ustanovitvi Emone**, o raznih vojnih pohodih ... Knjiga precej sovпада s V. knjigo.

XIV. knjiga: Vsebuje 26 poglavij in 184 strani. V njej so prikazani **rimsko obdobje**, preseljevanje narodov in čas do avstrijske oblasti. Podrobneje so opisani še vojna domačinov z Rimljani, končni poraz domačinov, upor rimske vojske, dogodki pod cesarjem Konstantinom, vojna Teodozija zoper Gote, vpadi Slovanov ter ostali spopadi in politične razmere.

XV. knjiga: Vsebuje 34 poglavij in 314 strani. V njej so **zbrani letopisi Kranjske**. Opisuje tudi vojna dogajanja na Kranjskem pod avstrijskimi vladarji: med drugim tudi vojne pohode in ropanja vojskovodje celjskih knezov, Jana Vitovca, ki jih je v 15. stoletju izvajal po Kranjski. Na koncu knjige pa se nahajata še dve neoštevilčeni strani pripomb in tiskovnih popravkov.

Prizor z Velike vedute Ljubljane: pogled na Čevljarski most s kolibami ljubljanskih obrtnikov
Vir: Slovanska knjižnica

Viri in tematska bibliografija

• *Monografije in članki*

Signatura MKL,
Slovenska knjižnica

Ahačič, K. (2012). *Zgodovina misli o jeziku na slovenskem: katoliška doba (1600-1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. K Z D 1420/28

Cvetko, D. (1958). *Zgodovina glasbene umetnosti*. Ljubljana: DZS. K M C 11098

Čerin, J. (1908). *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformacijskih časih*. V: Ilešič, F. (Ur.): *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Matica slovenska, str. 126–244. K M D 10732

Faganel, J. (2000). *Sočasna retorska proza na Slovenskem*. V: Pogačnik, Faganel (Ur.): *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU, str. 107–116. K Z D 366/49/6

Kidrič, F. (1978). *Izbrani spisi*. Ljubljana: SAZU. K Z D 366/35/8

Kmecl, M., Krušič, M. & Rapoša, K. (1979). *Zakladi Slovenije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 266. K M E 1964

Kmecl, M. (2005). *A Short Cultural History of the Slovenes*. Ljubljana: Slovene PEN, str. 35. K M C 26092

Kos, J. (1996). *Duhovna zgodovina Slovencev*. V Ljubljani: Slovenska Matica. K M C 22933

Kos, J. (2000). *Svet književnosti 1*. Maribor: Obzorja. K M E 3230/1

Mlinar, A. (2000). *Moralne vrednote in njihovo posredovanje v pridigah Janeza Svetokriškega*. V: Pogačnik, Faganel (Ur.): *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU, str. 229–262. K Z D 366/49/6

Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja. (2011). Ljubljana: IJS; ZRC SAZU. Pridobljeno junija 2015 na <http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/>

Orožen, M. (1996). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. K M D 8458

- Preinfalk, M.** (2005). Auerspergi: po sledih mogočnega tura. K Z E 525/4
Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Preinfalk, M.** (2006). »Boj pri Vudački«. V: Jerše, S. (Ur.): K M E 3825
Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik.
Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 189–210.
- Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega.** (1991). K M C 19897
Koper: Lipa.
- Sadek, M.** (2011). Latinski in nemški napisi v novomeškem Č S E 77/2011
frančiškanskem samostanu in cerkvi. V: *Rast* (3-4), str. 85–95.
- Slovenski biografski leksikon**, pridobljeni članki o avtorjih in izdajateljih razstavljenih knjig od junija do avgusta 2014 na strani: www.slovenska-biografija.si/
- Smolik, M.** (1989). Lekcionar – slovenska cerkvena K Z D 709/9
pesmarica. V: Skaza, A. et al (Ur.): Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Steska, V.** (1918). Dr. Janez Ludvik Schoenleben, kranjski K Č S E 40
zgodovinar. V: *Dom in svet*, str. 235–240.
- Šega, P.** (1988). Turjak skozi čas. Turjak: Turistično društvo. K M C 22795
- Škulj, E.** (2001). Cerkevni ljudski napevi. 2, Starejši katoliški K M D 8321/2
napevi. Ljubljana: Družina.

“No pasaran!”

domoznanska zbirka o španskih borcih
v MKL – Knjižnici Jožeta Mazovca:

Besedilo: mag. Andrejka Novakovič

Knjižnica Jožeta Mazovca, ki je del Mestne knjižnice Ljubljana, ima svoj sedež v “Kulturnem domu Španski borci” v Ljubljani. Zgradba je bila zgrajena leta 1981, v obdobju, ko so španskim borcem kot izraz spoštovanja za njihove zasluge po Sloveniji podeljevali domicile. Sama sekcija bivših španskih borcev je dala pobudo, da se v Ljubljani postavi obeležje, ki bi spominjalo na čas španske državljanske vojne. S tem bi se lahko oddolžili spominu na 570 Slovencev, ki so aktivno sodelovali v španski vojni. Zgradbo je projektiral ing. arh. Oton Jugovec, svečana otvoritev pa je bila 4. 7. 1981.

V začetnem obdobju delovanja je knjižnica imela poseben “španski oddelek”, v katerem so poleg knjižnega gradiva o španski državljanski vojni hranili tudi arhivsko gradivo o slovenskih španskih borcih. Svoje osebne dokumente, slike, odlikovanja in spominke so bivši španski borci zapustili knjižnici. V Kulturnem domu španskih borcev so se bivši španski borci sestajali, imeli svoje letne skupščine ter organizirali srečanja s španskimi soborci iz vseh republik nekdanje Jugoslavije.

Pozneje je bil zaradi prostorske stiske “španski oddelek” ukinjen. Monografske publikacije z oddelka so bile razporejene na police s preostalim gradivom knjižnice, dokumentacijsko gradivo pa je shranjeno v posebnem arhivu. Dokumentacijsko gradivo so bivši udeleženci španske državljanske vojne darovali knjižnici z namenom, da bi bilo dostopno vsem tistim, ki se zanimajo za preučevanje španske državljanske vojne. Zbirka darovanega gradiva vsebuje posamezne življenjepise udeležencev, sezname borcev, fotografije in dokumentacijo o povojnem delovanju sekcije.

Nekaj dokumentov iz celotne zbirke je bilo prenesenih na spletni domoznanski regijski portal Kamra, pod naslovom: “No pasaran”. Zbirka je bila tudi v celoti digitalizirana, sami dokumenti pa so shranjeni v prostorih Knjižnice Jožeta Mazovca. S pričujočim prispevkom želimo to zanimivo domoznansko zbirko umestiti v širši zgodovinski kontekst, predvsem pa zgoščeno prikazati podatke, ki jih iz nje lahko razberemo. Španski borci so s svojim delovanjem in z obeležji ter imeni ulic, ki se nanašajo nanje, pustili svojo sled v mestu Ljubljani.

Španska državljanska vojna

V začetku 20. stoletja je bila Španija pretežno agrarna dežela, z večinsko kmečkim prebivalstvom. Prevladovali so veliki posestniki, ki so imeli popolno oblast nad ogromnimi kmetijskimi zemljišči. Taka slika je bila predvsem na jugu Španije, kjer so revni kmetje brez zemlje obdelovali zemljišča veleposestnikov. Mnogo kmetov je imelo v zakupu zemljo veleposestnikov ali cerkve. Pogoji zakupa so bili v korist lastnikov zemlje, zato je najemnik moral trdo delati, če je hotel imeti kaj od svojega truda. Na vasi so živeli mali kmetje ali zakupniki ter tako imenovani “caciques”, bogati zemljiški posestniki, ki so bili v mnogih primerih lastniki vse ali večine zemlje okoli vasi. Ti vaški mogotci so pogosto imeli pod svojim političnim vplivom vso vas in so ob volitvah ukazovali kmetom, za koga naj glasujejo.

Posestniki so po navadi prihajali v vasi in bližnja mesta najemat kmečke delavce. Z njimi so sklenili pogodbe, ki so temeljile na dogovoru, ne pa na predpisu, ki ga je določila država.

Delavec je tako moral sprejeti pogoje, ki mu jih je določil posestnik, ali pa je ostal brez dela. Veliko kmetov je zapuščalo vasi in odhajalo v mesta, zaradi težavnih razmer pa so zapuščali tudi Španijo in se izseljevali v Latinsko Ameriko. S problematiko kmečkega delavca se torej ni nihče resno ukvarjal, nobena vlada in nobena politična stranka. Posamezne stranke so se spomnile kmetov samo pred volitvami, ko so potrebovale njihove glasove, ko pa so bile volitve mimo, so na to pozabile.

V malo boljšem položaju je bil delavski razred, ki je prevladoval na severu države, kjer je bila industrija. V Kataloniji so bile tekstilne tovarne in železarstvo, v Baskiji jeklarstvo in ladjedelništvo, v Asturiji pa rudarska območja. Socialni položaj delavca se je po prvi svetovni vojni še poslabšal. Španska industrija je skoraj prenehala delati za tujino. Mnogi industrialci so začeli odpuščati delavce, ali pa so tovarne kar zaprli. Španija je bila izključena s svetovnega trga, ker ni vzdržala konkurence industrijskih velesil. Leta 1929 jo je hudo prizadela še svetovna gospodarska kriza; carinske zapore, ki so jih velesile poostrile, so zaprle pot njenim poljedelskim pridelkom in povzročile, da se je sesul njen notranji trg.¹ To pa je bil še en razlog za odpuščanje delavcev in slabšanje gospodarskih in življenjskih razmer prebivalstva.

Večal se je odpor množic proti kapitalističnemu režimu in kralju. Vsesplošno nezadovoljstvo je vodilo v številne stavke delavcev. Vzrok nezadovoljstva je bila tudi dominantna vloga cerkve v družbi, njen velik vpliv na posvetne zadeve in monopol v izobraževanju. Problem pa je predstavljala tudi številčna vojska. Le-ta je imela za sabo celo vrsto vojaških neuspehov, izgubo kolonialnih posesti, hkrati pa se je utrjevala kot avtonomno

politično telo. Vojska je postala ena najmočnejših opor kralju Alfonzu XIII. Mnogi častniki so se bolj zanimali za politiko kot za vojsko. Njihovo vmešavanje v politiko je postalo vse močnejše, tako da sta se vlada in vojska večkrat sprli. Vse to je pripeljalo do splošnega nezadovoljstva ljudstva, ki je videlo možnosti za boljše življenje v koncu monarhije in v nastanku republike.

Februarja 1936 so potekale volitve, na katerih je z majhno večino zmagala republika. Parlamentarne volitve so razdelile Španijo na dva dela, kar je posledično vodilo v vojni spopad. Prebivalci Španije so zahtevali čimprejšnjo izpolnitev programa Ljudske fronte. Agrarna reforma je zdaj stekla s pospešenim tempom. Veliki finančniki so začeli umikati kapital v tujino in tudi sami so se izseljevali. Največ nevšečnosti pa je povzročil plaz nasilja, pobojev, požigov. Obenem so tudi falangisti² ustvarjali nered. Falanga je imela svoje oborožene skupine, ki so ubijale sodnike, kateri so obsodili na zapor kakšnega fašista, novinarje, ki so pisali proti njihovi dejavnosti, največ pa je bilo atentatov na delavske aktiviste.

Streljanje med falangisti, anarhisti, mladimi socialisti in komunisti se je nadaljevalo. Anarhisti so po stari navadi v uporabo zoper vlado izvajali številne stavke. Zaradi kaosa v državi in zaradi nesprejemljivega političnega stanja za desnico je reakcija pripravljala upor zoper republiko. Ključni zarotniki so bili visoki vojaški častniki, ki so nasprotovali novi fazi republikanskega reformizma.

Julija 1936 je guverner Kanarskih otokov, general Francisco Franco, izvedel vojaški puč v Španskem Maroku in na jugu Španije v Seville. Na severu, v Salamanci, Burgosu in Saragossi, pa je puč izvedel general Mola. V Španiji sta nastali dve Španiji, republikanska in nacionalna. Obe sta imeli svojo vlado in svojo politično organizacijo. Tabor nacionalistov je od 24. julija vodila posebna hunta za narodno obrambo s sedežem v Burgosu. Hunta se je septembra sešla v Salamanci, da bi sestavila prvo začasno vlado. Imenovala se je “Državna tehnična hunta”. Franco je 28. septembra sprejel položaj generalisima oboroženih sil in vodje vlade španske države z vsemi pooblastili. V nacionalnem delu Španije je življenje potekalo po vojaško. Prepovedali so vse politične stranke, ki so pripadale Ljudski fronti, prav tako ni bilo več starih desničarskih strank. Ukinili so levičarske časopise, za stavko je bila predpisana smrtna kazen. Pozaprli so vse člane Ljudske fronte in člane sindikatov, ponekod pa tudi tiste, ki so februarja 1936 glasovali za Ljudsko fronto. Veliko so jih tudi ubili in po navadi je enaka usoda doletela tudi njihove sorodnike.

Tako se je začela krvava, dolgotrajna španska državljanska vojna med legitimno in po vseh pravilih izvoljeno vlado republike, ki je vključevala tudi socialiste, komuniste in celo anarhiste, ki so si bili sicer med seboj neenotni, ter med uporniški generali, ki so se pred-

stavljali kot borci zoper komunizem. Velike želje in upanje na zmago republike so se sprevrgele v katastrofo in zmago fašističnega diktatorja generala Francisca Franca. V tem boju so se borile na eni strani demokracija ter socialna revolucija in na drugi strani reakcija s podporo cerkve, ki je zavračala vse spremembe. Za poraz Ljudske fronte je bila kriva, med ostalimi dejavniki, njihova nesloga. Ne le da so se stranke v Ljudski fronti razcepile, med seboj so se celo spopadale, kar je pospešilo razpad in konec republike. Republikanci pa so tudi zaman pričakovali pomoč od Francije in Anglije. Francija bi jim sicer rada pomagala, a je zaradi notranjih delitev in Anglije, ki je bila sovražna do republike, ostala pri politiki nevmešavanja. Pomoč od Sovjetske zveze pa tudi ni prišla pravočasno in najprej samo v obliki hrane in zdravil, šele kasneje v orožju, letalih in vojaških strokovnjakih.

Odhod prostovoljcev na pomoč španski republiki

Režim v takratni Jugoslaviji ni bil naklonjen španski republiki, zato je ministrstvo za notranje zadeve Jugoslavije 10. 3. 1937 izdalo uredbo o prepovedi odhoda prostovoljcev.³ Intervencija jugoslovanske vlade, policije in cenzure kot tudi prepreke mednarodne reakcije proti pošiljanju pomoči in prostovoljcev v republikansko Španijo pa te akcije niso mogle v celoti preprečiti.

Ministrstvo za notranje zadeve je že dne 13. 8. 1936 sporočilo svoje stališče glede kakršnekoli akcije: *“Ministrstvo je obveščeno, da je Združeni delavski sindikat Jugoslavije izdal letak vsem svojim organizacijam, oblastnim odborom in drugim, kjer jih poziva na zbiranje prispevkov za pomoč delavcem v Španiji. Ker se je naša kraljeva vlada postavila v pozicijo nevtralnosti do Španije, bi vsaka taka akcija pomenila vmešavanje v Španiji. Zato je potrebno denar zapleniti in dati občinam za njihov ubožni sklad, na katerem področju so se prispevki nabirali. Zaradi zbiranja denarnih prispevkov med delavstvom za revolucijo v Španiji ne bomo uvajali policijsko-kazenskega postopka, ker bi tudi ta akcija nasprotovala nevtralnosti naše države v zvezi s Španijo.”*⁴

Že 15. 1. 1937 je bilo napisano poročilo sreskega načelnika za Mursko Soboto kraljevi banski upravi dravske banovine glede zbiranja prostovoljcev za Španijo.⁵ V tem poročilu piše sledeče: *“Nabiralcem delavcev za Francijo se posveča tu že dalj časa velika pozornost. Že več let ni bil izdan nobeni moški osebi potni list za Francijo, če ni bilo predhodno ugotovljeno, da ima oseba delovno pogodbo in zagotovljen zaslužek v Franciji. Čeprav je iz tega okoliša v preteklosti odšlo veliko delavcev, tako moških kot žensk, v Francijo na delo, pa sedaj obstaja sum, da gre za nabiranje prostovoljcev za špansko vojno.”*⁶ KPJ je kljub prepovedi odhoda prostovoljcev začela pozivati javnost preko časopisa Proleter v članku z naslovom “Na pomoč španski republiki”. V pismu, ki ga je CK KPJ poslala v Madrid dne 31. 6. 1936 (objavljeno je bilo ravno tako v Proleterju), CK

KPJ izraža svoje sočutje do španskega ljudstva z besedami: *“Delavski razred vseh dežel Jugoslavije z občudovanjem spremlja junaški boj španskega ljudstva proti fašističnim izdajalcem, ki hočejo ponovno vzpostaviti krvavo diktaturo kapitalistov in veleposestnikov nad španskim ljudstvom in ga podrediti koristim mednarodnega fašizma. Delavski razred jugoslovanskih dežel se pridružuje mednarodni akciji solidarnosti proletariata in prijateljev svobode vsega sveta, da bi podprl vaš boj. Dol z mednarodnim fašizmom! Živela svoboda španskega ljudstva!”*⁷

Med prostovoljci so bili komunisti, skojevci, simpatizerji antifašizma, študentje in napredni intelektualci. Jugoslovanska vlada je ves čas španske državljanske vojne preganjala vse simpatizerje španske republike. Prepovedala je vse mitinge in protestne shode, zavirala vse akcije zbiranja materiala, denarne in druge pomoči, poostrila je cenzuro nad levim tiskom in še posebej je preprečevala poskuse odhoda prostovoljcev v Španijo. Ustavljen je bilo izdajanje potnih listov in viz za Španijo in na vsakem potnem listu je pisalo “ne velja za Španijo”.⁸ V tej smeri je sodelovala tudi z vladami in policijami drugih držav. Ujeti španski prostovoljci so bili kaznovani z zaporom od enega meseca do enega leta.

Aktivnost KPJ je bila razširjena tudi izven meja Jugoslavije. Apelirala je na izseljence, ki so se nahajali v Franciji, Belgiji, Združenih državah Amerike, Kanadi, Avstraliji. Nekaj jugoslovanskih prostovoljcev je odšlo iz Čehoslovaške, kjer so bili na študiju, in iz Sovjetske zveze, kjer so bili na političnem šolanju, ali so se tam znašli kot politični emigranti. Pot v Španijo pa ni bila lahka, saj je jugoslovanska policija budno pazila, da ne bi “sumljivi ljudje” dobili potnega lista za Francijo, kajti Pariz je bil glavno zbirališče za prostovoljce. V boj so se prvi vključili Jugoslovani, ki so se julija 1936 že nahajali v Španiji. Šlo je za ekonomske emigrante, nekaj je bilo udeležencev Spartakijade (delavske olimpiade) in nekaj mornarjev, katerih ladje so se v tistem času nahajale v španskih pristaniščih.

V naslednjih mesecih so se jim pridružili prvi delavci, ki so bili na delu v sosednjih evropskih državah. Vzporedno s tem pa je CK KPJ organizirala odhod prostovoljcev, ki so delovali v aparatu Kominterne. Ti, ki so prišli iz Sovjetske zveze v Španijo, so največkrat tam obiskovali razne politične ali vojaške šole. Zaradi tega so v mednarodnih brigadah dobili zelo odgovorne položaje. Jugoslovani so torej odhajali v Španijo iz različnih koncev sveta, kot komunisti, neorganizirani delavci, ekonomski in politični emigranti, študentje in napredni intelektualci. Poleg tega je bilo veliko tudi takih, ki so se poti lotili na svojo roko, individualno. Vse te akcije odhoda prostovoljcev v Španijo je večinoma organizirala KPJ, neposredno prek jugoslovanskega nacionalnega komiteja za pomoč republikanski Španiji. V Parizu se je nekaj časa nahajalo tudi vodstvo KPJ, ki je tam formiralo komite, saj je bil Pariz najpomembnejše mesto za prehod prostovoljcev iz Jugoslavije in drugih držav v Španijo.

Po formiranju Nacionalnega komiteja za pomoč španskemu narodu je v Proleterju (št. 8, 1937) pisalo: *“Z ustanovitvijo jugoslovskega nacionalnega komiteja za pomoč republikanski Španiji v Parizu apeliramo na vse svobodne ljudi in organizacije v Jugoslaviji, Franciji, Belgiji in v ostalih državah Evrope, kjer živijo Jugoslovani, kot tudi na naše izseljence v Severni in Južni Ameriki in Avstraliji, da ustanavljajo komiteje za pomoč španskemu narodu, da se povežejo z nami za zbiranje sredstev za borce iz Jugoslavije, ki so v mednarodnih brigadah.”*⁹ Prostovoljci, ki so prišli v Pariz, so se javili KPJ ali KP Francije, da bi jim pomagali uspešno organizirati pot naprej. Iz Pariza so v manjših skupinah prehajali na jug Francije in bili razporejeni po manjših mestih v bližini francosko-španske meje. Ko se jih je zbralo zadostno število, so dobili izurjene vodiče, ki so jih prepeljali preko meje v Španijo. Pot jih je v glavnem vodila preko Pirenejev. O tej poti so sami prostovoljci rekli: *“Pešačenje je trajalo celo noč. Hodilo se je po poteh, ki so bile neprehodne, in po volčjih stezah, ker je francoska mejna straža blokirala vse prelaze v Pirenejih. Tema je bila tolikšna, da se niti prst ni mogel videti, zato smo se držali za roke, da se ne bi kdo izgubil.”*¹⁰

Komunisti so iskali vse možne poti, kako bi prostovoljci najlažje odšli v Španijo. Največ prostovoljcev iz Jugoslavije je šlo čez Slovenijo. Zaradi zaostritve kontrole na mejah je bil prehod tvegan. Mnoge so na poti aretirale tudi avstrijske oblasti in jih poslale nazaj v Jugoslavijo. Vendar je po teh poteh odšlo v Španijo nad 200 Slovencev in mnogo skupin iz drugih krajev Jugoslavije. Mnogo jih je poskušalo preiti na tuja ozemlja samoiniciativno, brez potnega lista. Nekateri so potovali tako, da so se skrili pod železniški vagon, na ribiških ladjah kot del posadke ali kot slepi potniki v skrivališčih. Nekaterim je uspelo priti do cilja, drugi so ostali v zaporih v Avstriji, Švici, Franciji. KPJ je organizirala razne načine, kako bi spravila v Španijo čim več prostovoljcev.

Eden od načinov je bil tudi t. i. “turistični kanal”. Navodila so bila sledeča: *“Ljudi je treba pošiljati v skupinah. Najbolje je, da sta vodiča dva in da govorita nemško, ali vsaj eden od njiju. Samo eden od vodičev gre na javko, medtem ko ostali poskušajo biti čim bolj neopazni (na primer naj čakajo nadaljnja navodila v kakšni gostilni, ne vsi skupaj). Med samo potjo naj ne bodo grupirani in naj se med sabo tudi ne pogovarjajo. S sabo morajo imeti potni dokument in turistično gradivo. Posebno pozornost pa je treba posvetiti obleki. Ko se pride do Klagenfurta, se je treba preobleči v čim bolj elegantno oblačilo. Vse ostale turistične rekvizite morajo pustiti v Klagenfurtu, tako da dalje potujejo brez prtljage. Veza – človek v Klagenfurtu bo poskrbel za prenočitev ljudi in pomagal jim bo pri preoblečenju. Naprej jim bo dal navodila za potovanje skozi Avstrijo. Nevarnost obstaja zopet v bližini švicarske meje. Da bi se tej nevarnosti izognili, je treba potovati s hitrim vlakom do Innsbrucka in naprej z navadnim potniškim vlakom. V Švici pa je javka v Baslu.”*¹¹

Glas o mednarodnih brigadah, o njihovih bojnih uspehih in neuspehih, se je širil po vsem svetu. Sodelovanje v mednarodnih brigadah je bila gesta solidarnosti s špansko republiko.

V vrstah mednarodnih brigad je bilo veliko število Jugoslovanov. Bilo jih je okoli 1900, od tega okoli 570 Slovencev. Približno polovica Jugoslovanov je umrla na bojiščih.¹² Med preživelimi španskimi borci je bilo tudi veliko invalidov in neozdravljivo bolnih prostovoljcev. Okoli 600 prostovoljcev je prišlo v Španijo iz Francije in Belgije, kjer je bila močna jugoslovanska ekonomska emigracija in tudi pot do Španije ni bila tako težka. Prav tako so prišli politični in vojaški delavci iz Sovjetske zveze, ki so bili politični emigranti. Mnogi emigranti, delavci iz oddaljenih držav sveta, Kanade, ZDA, Argentine, so se odzvali na “klic na pomoč” španski republiki. Od približno 1900 Jugoslovanov jih je bilo 976 iz emigracije.¹³

Da je bilo toliko Jugoslovanov v vrstah mednarodnih brigad, je zaslužna v veliki meri KPJ, saj je bila v tistem času njena glavna naloga organiziranje pomoči španski republiki. KPJ se je zavzemala za moralno-politično, vojaško in materialno pomoč. Zaradi tega je tudi raslo število mladih ljudi, ki so se prijavljali partijskim organizacijam, da bi se borili na španskih bojiščih. Komiteji za pomoč Španiji so delovali ves čas španske državljanske vojne in tudi po padcu republike. Jugoslovanske oblasti pa so po končani španski državljanski vojni, ko so se prostovoljci umaknili pred Francovimi četami v Francijo v taborišča, vsem vzele državljanske pravice in jim onemogočile vrnitev v domovino. Komiteji za pomoč Španiji in organizacija Rdeče pomoči so tedaj zbirali hrano in denar ter ju pošiljali borcem v francoska taborišča. Ko se je začela nevarnost za Jugoslavijo, se je KPJ zavzemala, da se španskim prostovoljcem omogoči vrnitev domov.

Comandancia Militar de Albacete

AUXILIOS

ALOJAMIENTO DE SU CLASE

BAGAJES ... { Mayores .
Menores .
Carros ...

RACIONES

De pan
De cebada
De paja

El Comisario de Guerra,

Con autorización del Excmo. Sr. General Jefe de la tercera División
pasa a MURCIA al camaral a SALOMON STANISLA en tratamiento, viajando por f, c y cuenta del Estado.

Las autoridades del tránsito, así civiles como militares, no le pondrán impedimento en el uso de este PASE por convenir así al servicio; antes bien, le facilitarán los auxilios que al margen se expresan.

Albacete a siete enero de
de mil novecientos treinta y siete

Jefe Comandante Militar,

Va sin enmienda

Registrado al núm. 3020

Vojaška izkaznica Stanka Salomona

Vir: Domoznanska zbirka Španski borci, MKL - Knjižnica Jožeta Mazovca

Stanko Salomon

Vir: Domoznanska zbirka Španski borci, MKL - Knjižnica Jožeta Mazovca

Vrnitev španskih borcev v domovino

Po porazu španske republike so se preživeli jugoslovanski prostovoljci iz španske vojne znašli v francoskih koncentracijskih taboriščih: Gurs, Vernet, Argeles. V teh taboriščih je bilo več kot 5000 borcev iz Španije (Jugoslovanov, Nemcev, Italijanov, Poljakov, Madžarov, Romunov, Bolgarov, Čehov, Slovakov in drugih). V Jugoslaviji je KPJ organizirala množično zbiranje in pošiljanje pomoči (v denarju, hrani, obleki, zdravilih, literaturi) jugoslovanskim prostovoljcem v francoskih taboriščih. Hkrati pa je razvila širokopolitično akcijo za njihovo neovirano vrnitev v Jugoslavijo ter zbrala več kot 300.000 podpisov državljanov, ki so od tedanje vlade Cvetković-Maček zahtevali, naj jugoslovanskim prostovoljcem dovoli vrnitev v domovino.¹⁴

Nekaterim se je posrečilo, da so se legalno, z zvijačo ali ilegalno vrnili v domovino. Ostali, ki se jim ni posrečilo pobegniti, pa so ostali v taboriščih do leta 1941, nekateri celo do 1942. V začetku so odhajali iz taborišč kot posamezniki ali v malih skupinah. Potovanje na ta način in prehod po ilegalnih kanalih, z ladjami ali na drug način, je bilo zelo negotovo in po okupaciji Jugoslavije skoraj nemogoče. Zato se je začelo razmišljati o drugih možnostih za vrnitev domov in ta pot naj bi vodila preko Nemčije. Nemčijo pa so izbrali

M

Nom *Salomon*
 Prénom *Stankoslav*
 Nationalité *yougoslave*
 Age *36 ans*
 Profession *ouvrier*
 Arrivé en Espagne *22-4-38*
 Brigade *55e* Bataillon *Dimitroff*
 Domicile a *à Barcelone, université*
 Diagnostic *Manganisme de l'Al. Saurat, alcoolisme*
 Traitement *cure Spasi - parac - facte par le Dr. [illegible]*
 A envoyer pour guérison a *Barcelone* Apte au service du front
 Service auxiliaire du front *Barcelone* Service auxiliaire en arrière
 Repatriement X *2-11-38* POUR LA COMMISS. MED. DE MURCIA
 Murcia *2-11-38*
2-11-38 *Dr. Rodes* *G. de*

Les rubriques non correspondants
sont à barrer

MURCIA
COMMISS. MED. DE MURCIA

Vojaška izkaznica Stanka Salomona

Vir: Domoznanska zbirka Španski borci, MKL - Knjižnica Jožeta Mazovca

zato, ker je bila tam v tistem času potrebna delovna sila. Prehod prostovoljcev iz Francije na delo v Nemčijo se je odvijal do junija 1941. Vsi so se prijaviли kot Hrvati in so morali uničiti vse dokumente o pripadnosti KPJ in dokumente, ki so dokazovali, da so bili člani mednarodnih brigad. Med njimi so bili Slovenci, Srbi in Črnogorci, ampak so se opredelili kot Hrvati, ker je že obstajala NDH in je bil odnos do Hrvatov drugačen, boljši.¹⁵

Veliko španskih borcev se je do leta 1942 vključilo v narodnoosvobodilno borbo. V okupirani Jugoslaviji so bili bivši španski borci med prvimi organizatorji oboroženega boja proti okupatorju. Bili so dobri organizatorji regularne narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, vidne osebe med komandirji, komisarji in načelniki glavnih štabov. Tudi tisti, ki so sodelovali v odporiških gibanjih v Franciji, Belgiji in Italiji, so bili priznani organizatorji in so veljali za sposobne komandante. Med mlade partizane so s svojimi izkušnjami prinesli samozavest. Dejstvo je bilo, da je velik del borcev narodnoosvobodilne vojske tvorila mladina, ki ni služila vojske. Ti španski borci pa so imeli veliko izkušenj na področju tehnike in vojaškopolične izvedenosti. Izkušnje so bile posebno dobrodošle na samem začetku narodnoosvobodilnega boja, ker partija tedaj ni imela kadrov z vojaškimi, še manj pa z vojnimi izkušnjami. Med slovenskimi španskimi borci so najbolj izstopali Franc Rozman - Stane, Dušan Kveder - Tomaž, Aleš Bebler, Stane Semič - Daki, Stane Bobnar, Miha Pintar - Toledo, Jože Gregorčič - Gorenjc. Ti so tudi prejeli red “narodni heroj”. Znani pa so tudi Slovenci, ki so se po končani španski državljanski vojni borili zunaj domovine. Med njimi so na primer Anton Ukmar, Anton Cetin, Josip Verginela, Stanislav Salomon, Ivan Trpin, Ciril Ušaj.

Organizacija španskih borcev po drugi svetovni vojni

Preživelih jugoslovanskih španskih borci so bili po drugi svetovni vojni dejavni v jugoslovanskem združenju bivših španskih borcev. Vsaka republika je imela svojo sekcijo in te sekcije so bile pod krovno organizacijo “Španski borci” v Beogradu.

Leta 1954 so v Radencih, po obisku proslave 20-letnice Ljudske pravice v Lendavi, na pobudo Ivana Krefta ustanovili slovensko sekcijo španskih borcev.¹⁶ Sporazumno z Udruženjem španskih borcev v Beogradu in glavnim odborom ZB LRS je bila ustanovljena slovenska sekcija. V sekcijo so bili vključeni vsi španski borci. Imeli so predsednika in svoj odbor. Obujali so spomine in jih prenašali na mlajše rodove. Predvsem so hodili po šolah in jim pripovedovali o svojih izkušnjah iz vojnih dni. Opisovali so svoje spomine iz Španije in izdali knjigo z naslovom Bili smo v Španiji. Skrbeli so za materialno stanje svojih soborcev in jim poskušali omogočiti boljše eksistenčne pogoje. Svet za zakonodajne zadeve LRS je vsem španskim borcem priznal pravico, da se jim vračunajo borbena leta v Španiji kot dvojna službena leta. Sekcija je vsako leto organizirala dru-

žabna srečanja v raznih krajih po Sloveniji, organizirane pa so bile tudi letne skupščine in kongresi po različnih mestih bivše Jugoslavije, kjer so se srečevali udeleženci mednarodnih brigad v Španiji.

Dne 21. 7. 1955 se je vršila konferenca španskih borcev iz vse Slovenije. V imenu ZB NOV in CK ZKS so se vsi prisotni zedinili, da se celotna organizacija španskih borcev vključi v Zvezo borcev NOV. Španski borci so organizirali kongrese in srečanja po celi Jugoslaviji. Začeli so kmalu po koncu druge svetovne vojne, in sicer v Beogradu, kjer so ustanovili Združenje španskih borcev.

1946 – Beograd: Ustanovitev Združenja jugoslovanskih prostovoljcev španske republikanske vojske 1936-1939 na Kolarčevi narodni univerzi. 1956 – Kongres v Beogradu. 1966 – Kongres v Splitu. 1971 – Kongres v Ljubljani in izdaja zbornika “Španija 1936-1939” v petih knjigah, v katerih so prispevki 220. španskih borcev. 1972 – Red Narodnega heroja, ob 30. obletnici vstaje proti okupatorju. 1976 – Kongres v Splitu. 1976 – 40. obletnica formiranja Internacionalnih brigad. Mednarodna proslava; večdnevne manifestacije v Firencah, kjer je sodelovalo okoli 60 španskih borcev iz Jugoslavije s soprogami in otroki. 1977 – Združenje je organiziralo prvi obisk Španije po koncu Francovega režima. Prisotnih je bilo 48 španskih borcev, njihovih soprog, vdov in otrok, kot ekipa dokumentarnega filma “Vrnitev v Španijo”.

1980 – Otvoritev Kulturnega doma Španski borci v Ljubljani. 1981 – Kongres v Beogradu. 1982 – Letna skupščina v Ljubljani, v Kulturnem domu Španski borci. 1983 – Letna skupščina na Reki. 1984 – Letna skupščina v Sarajevu. 1985 – Letna skupščina v Zagrebu. 1986–1989 – Letne skupščine v Beogradu. 1986 – 50. obletnica formiranja Internacionalnih brigad, proslava v Centru Sava v Beogradu. 1989 – V Barceloni je bila skupina 20-ih španskih borcev s soprogami navzoča pri odkrivanju spomenika pod imenom “David and Goliath”, darila US Abraham Lincoln Brigade za 50. obletnico poslovnega govora Dolores Ibarruri. 1990 do danes – Letna srečanja v Beogradu.

1996 – Letno srečanje: 60. obletnica formiranja Internacionalnih brigad – sedemdnevna manifestacija “Homenaje a las Brigadas Internacionales” v Španiji. Navzočih je bilo 450 borcev iz celega sveta, od katerih jih je bilo okoli 40 iz Jugoslavije, kot gostje španske vlade. Z vladnim dekretom so vsi preživeli španski borci dobili pravico do španskega državljanstva. 2006 – Španski kralj Juan Carlos je odlikoval Lazara Latinovića, predsednika Združenja španskih borcev 1936–1939 z Ordenom za državljanske zasluge, v znak priznanja njemu in vsem jugoslovanskim borcem za svobodo in demokracijo. 2006 – V Beogradu 70. obletnica državljanske vojne v Španiji in formiranja Internacionalnih brigad – razstava v “Muzeju istorije Jugoslavije” in druge manifestacije so bile organizirane v sodelovanju s špansko ambasado v Beogradu.

Španski borci so imeli posebne pravice pri zdravstvenem varstvu, pokojninskih in drugih prejemkih in pravico do brezplačne vožnje z mestnim in železniškim prometom. Bili so izenačeni s tistimi, ki so bili nosilci spomenice 41. Vrsto let so bili španski borci državni sekretarji za narodno obrambo in zunanjo politiko. Ambasadorji so bili v Sovjetski zvezi, Ameriki, na Kitajskem, Japonskem, v Franciji, Angliji, Italiji, Belgiji, Švici, Egiptu, Indiji, Nemčiji, Mehiki, Venezueli, Urugvaju, na Norveškem, na Madžarskem in na Švedskem.¹⁷ Slovenski španski borci, ki so preživeli drugo svetovno vojno, niso bili na vidnejših pozicijah v družbenem in političnem življenju, z izjemo nekaj posameznikov. Večina njih se je zaposlila v stroki, za katero so bili usposobljeni. Večina njih so bili preprosti delavci. Nekaj pa se jih je povzpelo na vidnejše pozicije. Taki so na primer:

Aleš Bebler

Maja 1945 je postal minister za finance, avgusta 1945 je odšel v diplomatsko službo, kjer je ostal do leta 1949. V letih 1950–1951 je bil jugoslovanski predstavnik pri OZN in hkrati predstavnik v varnostnem svetu. V letih 1955–1957 je bil veleposlanik v Parizu, kasneje v Džakarti. Leta 1963 je bil sodnik ustavnega sodišča SFRJ. Bil je tudi rezervni generalmajor JLA. Objavil je naslednje knjige: *Za pravedne granice nove Jugoslavije* (1956), *Potovanje po sončnih deželah* (1956), *Otroci zemlje in morja* (1966), *Čez drn in strn* (1981).

Dušan Kveder - Tomaž

Po vojni je ostal v JLA, kjer je bil nazadnje generalni podpolkovnik. Kasneje je bil veleposlanik v Etiopiji in Zahodni Nemčiji, potem pa še v Indiji, Burmi in Nepal. Napisal je tudi tri knjige z naslovi: *O osvobodilni vojni* (1975), *Arktik: buduče ratište velikih sila* (1952), *Osvobodite in očistite svojo domovino* (1945).

Josip Kopinič

Po osvoboditvi je bil do leta 1949 ekonomski svetnik pri Ambasadi SFRJ v Ankari. Zatem je bil do leta 1950 načelnik za trgovske sporazume na Ministrstvu za zunanjo trgovino v Beogradu. Do leta 1951 je bil pomočnik ministra za promet v Beogradu. Nato je bil v Splitu direktor Direkcije pomorskih ladjedelnic. Med leti 1952 in 1964 je bil glavni direktor ladjedelnice Uljanik v Puli, nato generalni direktor Združenja pomorskih ladjedelnic Jadranbrod v Zagrebu. Od leta 1965 pa vse do upokojitve 31. 12. 1969 je bil generalni direktor Litostroja v Ljubljani.

Stanko Semič - Daki

Po vojni je opravljal številne družbenopolitične dejavnosti. Od avgusta 1946–1947 je bil na upravi za gozdarstvo LRS, nato funkcionar Glavnega odbora ZB NOV Slovenije. Leta 1949 je bil podpredsednik njenega odbora. V letih od 1953 do 1959 pa je bil direktor Muzeja LR Slovenije v Ljubljani. Napisal je tudi knjigo *Najboljši so padli*, to so njegovi spomini v treh zvezkih (1971), ter otroško leposlovno knjigo *Partizanček* (1955).

Rudi Janhuba

Po končani vojni je bil v diplomatski službi v Rimu. Nekaj časa je bil tudi član vlade LRS. Pozneje je bil direktor direkcije za tekstilno industrijo LRS, dokler se ni končno vrnil v svoj osnovni poklic novinarja, kot glavni in odgovorni urednik časopisnega podjetja “Slovenski poročevalec”. Po združitvi “Slovenskega poročevalca” z “Ljudsko pravico” pa je postal glavni urednik skupnega glasila “Delo”. Poleg tega je bil član CK KPS, član glavnega odbora SZDL Slovenije in republiški poslanec.¹⁸

Ohranjanje spomina na španske borce

Spomin na španske borce je ponekod še danes živ, na kar nas opominjajo nekatere ulice v Ljubljani in Kulturni dom španski borci. Podelitev domicile bivšim slovenskim prostovoljcem španske republikanske vojske ima svojo zgodovinsko podlago v povezanosti delavskega gibanja na Slovenskem, ki so ga prispevali Slovenci v Španiji zoper fašizem. Eno njegovih najpomembnejših revolucionarnih oporišč so bili prav Revirji. Med slovenskimi prostovoljci v Španiji je bilo tudi 38 Revirčanov. Skupščina Občine Hrastnik je zato slovenskim prostovoljcem španske republikanske vojske 18. junija 1974 podelila domicil.¹⁹ Skupščina Občine Trbovlje je 31. maja 1974 podelila domicil republiškemu odboru slovenskih prostovoljcev v Španiji.²⁰ Skupščina Občine Zagorje ob Savi pa je ravno tako 18. junija 1974 podelila domicil slovenskim prostovoljcem španske republikanske vojske.²¹

Po španskih borcih so imenovane naslednje ljubljanske ulice in trgi:

Beblerjev trg (v mestni četrti Moste-Polje), imenovan je bil leta 1980.

Cesta španskih borcev (v mestni četrti Moste-Polje), imenovana leta 1980. Na tej cesti so se pred vojno skrivoma sestajali nekdanji španski borci, domačini.

Cimermanova ulica (v mestni četrti Moste-Polje), imenovana leta 1980. Anton Cimerman je bil rojen leta 1911 v Polju pri Ljubljani. Bil je predvojni revolucionar in komunist, španski borec. Ubit je bil v nemškem taborišču Gussen pri Mauthausnu.

Koleševa ulica (v mestni četrti Vič-Rudnik), imenovana leta 1982. Viktor Koleša je bil rojen leta 1884 v Glagovici pri Stični, utonil je v reki Savi pri Zagrebu leta 1945. Bil je kovinar in med organizatorji JSDS, KSJ za Slovenijo. Med letoma 1929 in 1930 je bil organizacijski sekretar biroja CK KSJ, španski borec.

Rozmanova ulica (v mestni četrti Center), imenovana leta 1952. Franc Rozman - Stane se je rodil v Pirničah pri Ljubljani. Izučil se je za peka. Bil je predvojni revolucionar in komunist, španski borec. V času NOB je bil komandant glavnega štaba NOV. Leta 1944 je bil smrtno ranjen v Petrovi vasi pri Črnomlju. Dobil je tudi naslov narodni heroj.

Trg komandanta Staneta (v mestni četrti Šiška), imenovan je bil leta 1968.²²

Po španskih borcih pa se imenuje tudi kulturni dom, ki so ga bivši španski borci dobili šele leta 1981 v takratni občini Moste-Polje, kot svoj domicil z imenom “**Kulturni dom Španski borci**”. Sekcija bivših španskih borcev Slovenije je dala pobudo, da se v Sloveniji postavi obeležje, ki bi spominjalo na čas španske državljanske vojne in borbe zoper fašizem. S tem bi se Slovenci lahko oddolžili spominu na 533 Slovencev, ki so aktivno sodelovali v španski vojni. Zgradbo je projektiral ing. arh. Oton Jugovec, svečana otvoritev pa je bila 4. 7. 1981. Ta dom je bil v času od leta 1991 večkrat tema vročih debat in zaradi tega so menjali njegovo ime. Leta 1998 se je preimenoval v “Kulturni hram Moste”, leta 1999 je ponovno dobil novo (staro) ime “Kulturni dom španski borci”, leta 2004 pa se je preimenoval v “Gledališče za otroke in mlade Ljubljana”. Torej ime “Kulturni dom Španski borci” nosi samo še hiša, na kateri je spominska plošča z napisom “Kulturni dom Španski borci”.

Glede preimenovanja in političnih igravic okoli imena kulturnega doma je generalmajor Marijan Kranjc v Vojnogodovinskem zborniku zapisal: “*Med španskimi borci je bila le četrtnina pripadnikov KPS ali KP Španije, kar potrjuje domnevo, da je šlo prej za rodoljubno solidarnostno pomoč, kot pa za nekakšno komunistično poslanstvo. Če me spomin ne vara, pa so nekaj podobnega trdili nekateri ljubljanski poslanci, ko so pred leti glasovali za ukinitev imena »Dom španskih borcev«. Enostavno so pljunili na 533 slovenskih domoljubov, ki so 1936 odhiteli na pomoč španskemu ljudstvu v boju proti porajajočemu se fašizmu! Prav zaradi tega je pomembno, da ne pozabimo svojih prostovoljcev in jih uvrstimo tja, kamor bojevniki sodijo – k slovenski vojaški inteligenci.*”²³

V čast španskim borcem pa so odkrivali tudi spomenike in spominske plošče.

Tako so v **Vidmu ob Ščavnici** 24. 10. 1982, ob 40-letnici španske državljanske vojne, odkrili spomenik španskim borcem – železničarjem.²⁴ V Kopru so 18. 5. 1980 odkrili spomenik letalcu v španski državljanski vojni **Jožetu Križju**. Rodil se je 13. 3. 1911 na Krasu in umrl v letalski nesreči 8. 10. 1948. Bil je slovenski pilot in španski borec. Spomenik so postavili tudi **Francu Rozmanu - Stanetu**, v Ljubljani leta 1972 in v Novem mestu. V Kopru pa so 30. 12. 1977 odkrili spominsko ploščo v spomin **španskim borcem iz slovenske Istre**.²⁵

Vir: Domoznanska zbirka Španski borci, MKL - Knjižnica Jožeta Mazovca

Popis domoznanske zbirke Španski borci, ki jo hrani MKL – Knjižnica Jožeta Mazovca

Enota 1: Srečanja španskih borcev

- Beograd 1971
- srečanje v Trbovljah 1971
- Koper 1975
- Maribor 1976
- Novo mesto 1977
- Krka 1978
- Beograd 1981
- Ljubljana 1982
- poročilo o obisku delegacije v Barceloni 1980

Enota 2: Življenjepisi – Spomini iz Španije

- Stanislav Salamon
- Viktor Lipovšček
- Ivan Debenc
- Viktor Jereb
- Franc Glavan
- Franc Janez
- Anton Ranzinger
- Ivan Kokalj
- Franc Gornik
- življenjepisi – časopisni članki
- negativni člankov iz Jutra
- knjiga Krv i život

Enota 3: Sekcija španski borci

- Kulturni dom Španski borci
- poročilo o poteh španskih borcev v Španijo
- izlet v Španijo s fotografijami
- proslava Ljudske pravice, 1954
- referat o delu sekcije španskih borcev

Enota 4: Kongres španskih borcev v Ljubljani 1971

- govor Aleša Beblerja na kongresu
- vabilo na kongres
- pesem Jose Manuel Caballero
- program zborovanja

- slavnostni govori – častna gostja Dolores Ibarruri
- udeleženci kongresa
- Himna De riego – ob otvoritvi kongresa
- seznam povabljenih
- zaključna poročila
- poročilo o srečanju ŠB – Split 1976
- uvodni referat Aleša Beblerja – Split 1976
- poročilo – Split 1976
- plakat s kongresa – Split 1976
- zbornik prispevkov – Split 1976
- kongres – Ljubljana 1971 (seznam tujih)
- pisma tujih delegacij
- finančna poročila
- program Kongresa – Ljubljana 1971
- program Kongresa – Ljubljana 1971

Enota 5: Prispevki za knjigo “Bili smo v Španiji”

- vprašalna pola za izdajo knjige
- prošnja za prispevke za knjigo
- predlog za knjigo
- prispevki za knjigo

Enota 6: Obeležja na španske borce

- Drago Kobal, poimenovanje OŠ po njem
- Videm ob Ščavnici, odkritje spomenika, 1976
- Koper, odkritje spominske plošče, 1977 in fotografije
- Maks Valentinčič, spominska plošča
- pogrebni govori (Jereb, Huba, Križaj)

Enota 7: Sezname prostovoljcev

- seznam prostovoljcev 1975, 1979, 1981, 1986
- časopisni prispevki o iskanju prostovoljcev
- seznam prostovoljcev, Sarajevo 1980
- bonitete španskih borcev na Hrvaškem

Enota 8: Odlikovanja

Viri in tematska bibliografija

- **Dokumenti Arhiva Slovenije (AS)**

Janhuba Rudi	AS 1238, škatla 715
Pregled zbranega materiala o Španiji	AS 1931, škatla 1068
Španska republikanska vojna, Spomini	AS 1550, škatla 46
Zbrani denarni prispevki za pomoč Španiji	AS 1472, škatla 4
“Španski teden”, Prepoved razširjanja razglednic	AS 1472, škatla 5
Spisek komunistov Dravske banovine	AS 1472, škatla 4
Sresko načelstvo Murska sobota	AS 1472, škatla 6
Navodila za ilegalno pošiljanje prostovoljcev v Španijo	AS 1549, VI/228
Življenjepisi španskih borcev	AS 1546, škatla 15
Navodila za ilegalno pošiljanje prostovoljcev v Španijo	AS 1549, VI/228
Življenjepisi španskih borcev	AS 1546, škatla 15

- **Monografije**

Signatura MKL,
Slovanska knjižnica

Bebler, A. (1981). Čez drn in strn: spomini. Koper: Založba Lipa.	K M C 4402
Bili smo v Španiji: spomini slovenskih prostovoljcev. (1960). Ljubljana: DZS.	K M C 9450
Blinkhorn, M. (1995). Demokracija in državljanska vojna v Španiji 1931-1939. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.	K Z C 2966/2

- Broue, P., Temime, E.** (1986). Španska revolucija in državljanska vojna. Ljubljana: Delavska enotnost. KOŽ 1. nadstropje 94(4) BROUÉ P. Španska
- Godeša, B., Dolenc, E.** (1999). Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine dr. Ivana Ahčina. Ljubljana: Nova revija. K Z D 1422/2
- Hobsbawn, E.** (2000). Čas skrajnosti: svetovna zgodovina 1914-1941. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. K Z D 1350/2000,1
- Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979.** (1980). Tom III 1945-1979. Beograd: Institut za savremenu istoriju. NUK GS II 700908
- Jugosloveni u Španiji.** (1959). Sarajevo: Svjetlost. Inštitut za novejšo zgodovino K 1730
- Kreft, I.** (1981). Spori in spopadi: v spominih in dokumentih, prva knjiga. Maribor: Založba Obzorja. K M C 19654/1
- Kreft, I.** (1984). Spori in spopadi: v spominih in dokumentih, tretja knjiga. Ljubljana, Murska Sobota, Koper: DZS, Pomurska založba, Lipa. K M C 19654/3
- Mikuž, M.** (1966). Svet med vojnama 1918-1939. Ljubljana: Mladinska knjiga. KOŽ 1. nadstropje 94 MIKUŽ M. Svet
- Mikuž, M.** (1965). Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 3013/20
- Pešić, S.** (1990). Španjolski građanski rat i KPJ. Rijeka: Izdavački centar. Repozitorij M C 986
- Pirjevec, J.** (1995). Jugoslavija 1918-1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper: Lipa. K M D 7588
- Čolaković, R.** (1963). Pregled zgodovine zveze komunistov Jugoslavije. Beograd: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. K M D 4029
- Ravbar, A.** (1971). Zakaj je padla španska republika. Ljubljana: Borec. Jožeta Mazovca 94(100) RAVBAR A. Zakaj je
- Slovenci, španski borci.** (1982). Ljubljana: Komunist. K Z B 342/32

- Slovenska trideseta leta.** (1997). Ljubljana: Slovenska matica. K M D 7793
- Štrideset let revolucionarnega boja komunistične partije Jugoslavije.** (1959). Ljubljana: Cankarjeva založba. NUK DS 145045
- Španjolska 1936-1939:** prilozi sa znanstvenog savjetovanja. (1986). Zagreb: Jugoslovanska akademija znanosti in umetnost. NUK 403782
- Španija 1936-1939:** zbornik sečanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu. (1971). Beograd: Udruženje španskih boraca. Jožeta Mazovca RA 94(4) ŠPANIJA 4
- Vojnoistorijski glasnik.** (1991), št. 1. Inštitut za novejšo zgodovino R tp
- Vojnogodovinski zbornik.** (2001), št. 6. K Z D 1421/6

• **Članki**

- Ilegalec in partizanski poveljnik, diplomat in minister, kulturnik in humanist Aleš Bebler. V: Delo 13. 8. 1981. Č S G 125
- Rudi Janhuba. V: Delo, 3. 12. 1976. Č S G 125
- Šola za revolucijo. V: Delo, 15. 5. 1979. Č S G 125
- Na pobočjih Pirinejev, Prizori iz Španije, Komunistična partija - organizatorica pomoči v boju španskega ljudstva. V: Naša skupnost, 19. 10. 1982, št. 18. Č S G 304
- Cerkve gore po vsej Španiji. V: Slovenec, 22. 2. 1936, str. 1. M F 2/1936
- Državljska vojna v Španiji. V: Domoljub, 5. 8. 1936, str. 479. Č S F 20/1936
- Rdeča igra v Španiji. V: Straža v viharju, 8. 10. 1936, str. 8. SSSR in španska državljanska vojna. V: Straža v viharju 3. 12. 1936, str. 39. Č S G 11/1936/37

Opombe:

- 1 Broue, Pierr in Temime, Emile: Španska revolucija in državljanska vojna, Ljubljana, Delavska enotnost, 1986, str. 25.
- 2 Leta 1932 je Jose Antonio Primo de Rivera ustanovil »Špansko falango«. Nastala je predvsem zato, da bi z orožjem in nasiljem pomagala v boju proti marksističnim organizacijam. V začetku gibanje nima veliko pristašev in to vse do začetka državljanske vojne, potem pa se število njenih članov bistveno poveča. Program falange je tipično fašističen. Republikancem očita plašnost pred oligarhijo, predlaga nacionalizacijo bank in železnic, radikalno agrarno reformo, marksistično doktrino proglašaja za uničujočo za razredni boj. Cerkev loči od države. Falangist, tudi ateističen, spoštuje v katoliški cerkvi zgodovinski ideal Španije. Uspehi Mussolinija in Hitlerja se jim zdijo jamstvo za njihovo skorajšnjo zmago. Želijo si povrniti oblast v Južni Ameriki in Francoski Maroko.
- 3 Španija 1936–1939, Zbornik sečanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu (knjiga prva), 1971, str. 27.
- 4 AS 1472, škatla 4, Zbrani denarni prispevki za pomoč Španiji.
- 5 AS 1472, škatla 6, Sresko načelstvo Murska Sobota 1935–1936.
- 6 Prav tam
- 7 Bili smo v Španiji: spomini slovenskih prostovoljcev, 1960, str. 44–45.
- 8 Slovenci, španski borci, 1982, str. 6.
- 9 Pešič Savo: Španjolski građanski rat i KPJ, 1990, str. 107.
- 10 Prav tam, str. 107.
- 11 AS 1549, VI/228, Navodila za ilegalno pošiljanje prostovoljcev v Španijo.
- 12 Lešnik Avgust: Nuestros Españoles'. Donesek k vlogi jugoslovanskih/slovenskih prostovoljcev v španski državljanski vojni 1936-1939«, str. 85, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2 (2010).
- 13 Španjolska 1936-1939, prilozi sa znanstvenog savjetovanja, 1986, str. 157.
- 14 Narcisa Lengel-Krizman: Organizacija prihvaćanja jugoslavenskih dobrovoljaca iz Španjolske u Jugoslaviju. V: Španjolska 1936-1939, str. 192–200; Savo Pešič: Komunistička partija Jugoslavije i Španjolski građanski rat. V: Španjolska 1936-1939, str. 116–119.
- 15 Vojnoistorijski glasnik : Organ Vojnoistorijskog instituta, broj 1, godina XLII, str. 180.
- 16 Slovenci, španski borci, 1982, str. 19.
- 17 Mestna knjižnica Ljubljana, arhiv domoznanske zbirke Španski borci
- 18 AS 1238, škatla 715, Janhuba Rudi.
- 19 Domicili v slovenskih občinah: revolucionarna izročila, Ljubljana, Skupnost slovenskih občin, 1981, str. 127.
- 20 Prav tam, str. 711.

- 21 Prav tam, str. 776.
- 22 Ljubljanske ulice, Ljubljana, Geodetska uprava skupščine mesta, 1980, str. 120.
- 23 Vojnogodovinski zbornik, št. 6, 2001, str. 181–182.
- 24 Dnevnik, 23. 10. 1982.
- 25 Arhiv domoznanske zbirke Španski borci, Knjižnica Jožeta Mazovca, Mestna knjižnica Ljubljana.

Pisatelj Lojze Kovačič, ljubljski prišlek

Besedilo: Mateja Komel Snoj

Bilo je poleti leta 1991 v visoki stolpnici na takrat še Hošiminhovi ulici. Z Lojzetom Kovačičem sva stala na balkonu in v razmeroma hladnem jutru gledala čez polja, ki so dajala vtis najmirnejše pokrajine. Smehljaje me je pogledoval, kot bi preverjal, ali se podoba kakorkoli ujema z glasom, ki ga je nekaj dni prej po telefonu prosil za intervju. »Bogve, kaj bo v mestu, medtem ko bova midva v popolnem miru pila kavo in se pogovarjala,« je rekel, preden sem vklopila snemalnik. Bilo je namreč med desetdnevno vojno za Slovenijo. Jutro se je prevesilo v poldan in polja, na katera sva potem pogledala še iz njegovega kabineta, so bila razbeljena od vročine. Soba je bila prava pisateljska delavnica, obložena s knjigami, zvezki, zajetnimi mapami, listi z zapiski, ki sem jih veliko let pozneje jemala v roke kot literarno zapuščino v Rokopisni zbirki NUK. Njegov »izolat«, poln (pisnih) spominov v nešteti različicah, ki mu je čez vso steno kraljeval velikanski plakat za gledališko uprizoritev romana Resničnost, je bil prostor literarnega garaštva: »Vsak dan pišem. V blok, na listke, v zvezek. Večji del slabo. Vendar ne za to, da bi kaj saniral, za nazaj ali naprej, ker to ni mogoče, ampak iz preprostega dejstva: česar ne poveš, se ni zgodilo. Oziroma se bo neprestano dogajalo.«¹

Lojze Kovačič 12. januarja 1991 v svoji pisateljski delavnici

Foto: Tihomir Pinter

Kadarkoli pomislim na Lojzeta Kovačiča ali ko okoliščine nanesejo, da se znajdem pred prazno računalniško stranjo in se lotevam kakšnega zapisa o njem in njegovi literaturi, najprej v glavi steče spomin na »pogumno medvojno srečanje«, kot ga je poimenoval, in potem še na nekaj drugih, povezanih z najinimi »srečanja na daljavo«, dopisovanjem in prijaznimi telefonskimi pogovori. Zdaj že nekaj časa prebiram svoje zapiske ob robu »bralskega dnevnika« izpred let, ko je nastajala knjiga *Fragmenti o prišleku*.²

Spoznavanje z literaturo Lojzeta Kovačiča ali njeno preučevanje za začetek pravzaprav ne potrebuje posebne bralske strategije, ne gre pa brez zadostne vztrajnosti, če jo želiš zajeti v celoti. Vendar zajeti celoto tu ne pomeni samo prebiti se skozi obširen opus, temveč ponotranjiti (fragmentarno) zgodbo »enega samega življenja«, pripoved o »človeku od rojstva do smrti«, ki jo Kovačič z različnimi pripovednimi postopki razkriva bralcu na stotinah straneh. S tem ko v ospredje vztrajno postavlja samo enega junaka, sebe samega, v svojih delih – romanih, novelah, spominskih/dnevniških zapisih, esejih, fragmentih – v različnih modifikacijah odstira tako rekoč vse nadrobnosti iz svojega življenja in razkriva eno samo, lastno usodo. Pisatelj je subjekt in objekt svojega pisanja, torej sam svoj junak oziroma središče svojih pripovedi; vsi drugi junaki, ki se ob glavnega »pripnejo« v različnih življenjskih obdobjih in okoliščinah, delujejo kot stranske osebe, vendar brez njih osrednja zgodba (v celotnem opusu razpršena v številne drobne) ne bi bila tako živa in prepričljiva, kot je. Čeprav pisateljeva neposredna prvoosebna pripoved, naj gre za zgodbo dečka, mladeniča ali pa zrelega moža in na koncu modrega starca, teče v preddverju velikih dogodkov, po robu zgodovine 20. stoletja – dokler se ne umakne od zunanjega, hitečega časa in skrči v pisateljev notranji čas –, jo vendarle lahko imamo za nekakšno kroniko pravkar minulega časa. Ne glede na to, katero izmed Kovačičevih knjig najprej vzamemo v roke in s katero nadaljujemo – na koncu se nam pokaže, da je kljub različnim pisateljskim prijemom ter časovnim in prostorskim prerazporeditvam junakove usode vse življenje pisal eno samo knjigo.³ Tako je nastal najbolj avtobiografski opus v slovenski literaturi oziroma eden izmed najbolj avtobiografskih v literaturi sploh in, kar je še pomembneje, temeljit avtentičen premislek o »človeku, življenju in svetu«. ⁴ Zdi se, da v Kovačičevem opusu, ki ga že lahko imamo za klasiko moderne slovenske književnosti, ni brez neposrednega odgovora ostalo nobeno bivanjsko vprašanje, pa naj gre za človekovo razmerje do smrti in transcendence ali za različne razsežnosti ljubezni. Vedno znova se je spraševal o svoji lastni preteklosti in sedanjosti ter v literaturi (palimpsestno) dokazoval, da je njegova majhna človeška zgodba del velike, vseobsegajoče zgodovine 20. stoletja in njenih prelomnih trenutkov – nekakšen vzorec za vso njeno tragiko.

Nekaj podatkov o življenju in delu

Lojze Kovačič se je rodil 9. novembra 1928 v švicarskem Baslu v izseljenski družini očetu Slovencu Alojzu Kovačiču (roj. 1873 v Cegelnici, krojaču in krznarskemu mojstru) in materi Nemki Elizabeti Faist (roj. 1879 v Saarluiju, šivilji). Imel je starejši sestri Claire in Margrit, pozneje pa je z družino živela tudi Clairina nezakonska hči Gisela. V Baslu sta starša vodila razmeroma uspešno krojaško-krznarsko delavnico. Ker je oče zavrnil švicarsko državljanstvo, so družino leta 1938 izgnali v Jugoslavijo. Za krajši čas so se naselili pri sorodnikih v Cegelnici na Dolenjskem, po približno letu dni pa so se preselili v Ljubljano. Čeprav je Kovačič v Baslu končal tri razrede ljudske šole, je moral v Cegelnici, ker ni znal slovenskega jezika, spet v prvi razred. Kljub precejšnjim težavam se je v Ljubljani vpisal na meščansko šolo. Družina je pred vojno in med njo živela v velikem pomanjkanju ter bila zaradi jezika nekako izločena iz okolja. Leta 1944 je za jetiko umrl oče, mater, sestro in nečakinjo Giselo pa so takoj po vojni izselili v begunsko taborišče v Avstrijo. Tam so preživele vrsto let, mati je v taborišču tudi umrla. Kovačiču je po posredovanju kulturniškega vrha uspelo ostati v Ljubljani. Šolanje je nadaljeval na gimnaziji in živel v Domu Ivana Cankarja. Do leta 1948, ko je bil vpoklican v vojsko, je nekaj časa živel kot brezdomec, kratek čas je bil zaposlen kot novinar Mladine. Med služenjem vojaškega roka je bil pred vojaškim sodiščem po krivici obsojen na pol leta kazenskega bataljona. Po vrnitvi v Ljubljano leta 1950 si je ustvaril družino in se preživljal večinoma s pisanjem. Leta 1959 se je vpisal na Pedagoško akademijo in tri leta pozneje diplomiral iz germanistike in slavistike. Službo je težko dobil, saj ni bil »moralno-politično neoporečen«, zato je vztrajal kot svobodni književnik. Leta 1963 se je zaposlil kot dramaturg lutkovnega gledališča v Pionirskem domu v Ljubljani; pozneje je bil tam pedagog za lutkovno vzgojo, od leta 1978 pa tudi mentor za književno vzgojo. Od leta 1997 je bil izredni član SAZU. Umrl je 1. maja 2004 v Ljubljani.

Kovačič je pisal skoraj štiri desetletja. Njegova osrednja prozna dela so: *Ključni mesta* (1964), *Deček in smrt* (1968 in avtorsko predelana izdaja 1999), *Sporočila v spanju / Resničnost* (1972), *Preseljevanja* (1974), *Pet fragmentov* (1981), *Prišleki: pripoved* (1984–1985), *Sporočila iz sna in budnosti: opuskule* [avtorska antologija] (1987), *Prah: dnevnik, zapažanja, reminiscence* (1988), *Basel: (tretji fragment)* (1989), *Kristalni čas* (1990), *Vzemljohod* (1993), *Zgodbe s panjskih končnic* (1993), *Delavnica: šola pisanja* (1997), *Literatura ali življenje: eseji, članki, dnevniki* (1999), *Ljubljanske razglednice* (2003), *Otroške stvari: post skriptum I* (2003) in *Zrele reči* (2009). Med mladinsko prozo spadajo dela: *Novoletna zgodba* (1958), *Zgodbe iz mesta Rič-Rač* (1962), *Fantek na oblaku / Dva zmerjavca* (1969), *Potovanje za nosom* (1972), *Možiček med dimniki* (1974), *Najmočnejši fantek na svetu* (1977) ter *Zgodba o levih in levčku* (1983).

Prvo pripoved, črtico o očetovi smrti, je objavil leta 1945 v reviji Slovenska mladina. Pozneje je objavljaj v skoraj vseh slovenskih literarnih revijah. Leta 1969 je dobil nagrado Prešernovega sklada za roman Deček in smrt, leta 1973 pa Prešernovo nagrado za knjigo Sporočila v spanju / Resničnost. Z nagrado kresnik sta bila nagrajena njegova romana Kristalni čas (1991) in Otroške stvari (2004). Njegova najpomembnejša dela so prevedena v številne tuje jezike, med drugim v nemščino, angleščino, francoščino, španščino, italijanščino, nizozemščino in češčino.

Basel, izgubljeni kraj otroštva

Kovačiča na rojstni Basel vežejo spomini na razburljiva leta najzgodnejšega otroštva. Mesto ob Renu je vse življenje njegov svet »na dnu otroških let«, ⁵ po katerem se zvedavo potepa in počasi osvaja ulice, trge, hiše ter tu in tam naveže kako prijateljstvo. To je čas, ko se ga prvič dotaknejo zvoki in preplavijo zveni besed, in čas, ko še »živi v svetlobi«. ⁶ O njem veliko let pozneje zapiše takole:

Tisoč podob otroštva. Vsaka eno obdobje, v katerem se prikažeš sam sebi, sredi dogodka, obsijanega do astralnosti. Potem utoneš v temo in med enim in drugim osvetljenim prizoriščem traja globoko spanje, v katerem se nekaj zлага, razkrajja, nastaja, ne da bi se te dotaknilo. [...] Mogoče traja mesece, leto dni ali nekaj tednov, ko se na lepem znajdeš znova v enem izmed prizorov, kot da med tem ne čas ne ti nista prevalila nobene razdalje. Sredi zlatega življenja si, sedanost je na las podobna sedanosti od malo prej, nič se ni pretrgalo, nič okrepilo. Tako traja in traja ta sladka štrena, odvijaje počasi svoje najbolj meglene plasti s svojega vretena. ⁷

Vendar je »zlato življenje« v kraju »prvega« otroštva kratko: kot desetletni deček ga mora z družino nenadoma prisilno zapustiti in oditi v »Vatijevo deželo«, ⁸ o kateri ni, kot pravi sam, nikoli niti sanjal niti si je ni kakorkoli zamišljal. Njegov svet v trenutku razpade na tisoče drobcev (in se sestavlja tako rekoč do smrti). Basel postane za poznejšega pisatelja izgubljeni kraj otroštva in kot tak topos spominjanja ne samo na najzgodnejša leta, temveč celo – nekoliko nenavadno – na trenutke rojstva. Čeprav se v Basel nenehno vrača v mislih, ko si mora pri pisanju pojasniti kako svoje preteklo dejanje ali poiskati vzgibe za to ali ono ravnanje, ga obišče šele po štiriintridesetih letih. Mesto, »ta lesketajoči se predmet luksuzne Evrope, starodobni muzej«, ⁹ je ohranilo svojo zgodovinsko podobo, vendar pisatelj hodi po njem kot po »tujem domačem svetu«, saj se mu kaže drugače. Otroški spomini so namreč presejani skozi izkušnje zrelega moža.

Svoje razmerje do Basla – in hkrati tudi že razmerje do nove domovine – opiše Kovačič z naslednjimi besedami:

»Zakaj se spominjate samo takih reči?« ga je nekoč davno, na literarnem večeru v stari opekarni, kjer so vsi, poslušajoči in nastopajoči, sedeli na podu, povprašal mlad študent. »Pravzaprav, zakaj jemljete vse samo iz spomina?« – »Prvič,« je odvrnil, »se človeku, ki je venomer na sledi samemu sebi, zdi, da so se mu v zavesti ohranile samo take reči, ki so mogoče njegov pravi jaz. In njemu nikoli ne odpusti. Drugič ... če si tujec, prišlek, razseljena oseba ... si doma samo v svojem spominu, v svoji glavi. Vse drugo je tujina.« (Ja, in tudi tale Basel, ki sem ga nosil kot korenino v svoji glavi, postaja tujina ... znabiti še pristnejša in odpornejša od one druge za dvema mejama ...) ¹⁰

»V jeziku je vse«

Leta 1938 se Kovačič z mamo, očetom, sestro Clairi in nečakinjo Giselo čez noč znajde v novi deželi, ki je povsem drugačna. Kmalu postane jasno, da niso nič drugega kot »prišleki«, torej ljudje, ki so od nekod prišli, se nekje začasno nastanili in ki jih okolica ne bo pripravljena sprejeti oziroma jih bo zavrnila, zato ne bodo zmogli pognati korenin in se ustaliti. Poglavitni razlog za nesprejetost in s tem za utesnjujoč občutek tujosti, ki vpliva na Kovačičevo/dečkovo celotno doživljanje novega okolja, je nepoznavanje jezika, torej jezikovna tujost. ¹¹ Nazorno jo opiše z besedami:

A glavna stvar je bil jezik, govorica. Naj so rekli karkoli – čudnega, navadnega, dobrega, slabega, vse je donelo v enako nerazumljivi, enotni glasovni legi. ¹²

Nov jezik je težko osvojljiva pokrajina, vendar se mora materni jezik, nemščina, ¹³ polagoma – da bi se lahko vsaj za silo sporazumeval – umikati očetovi slovenščini. O razmerju med maternim in očetovim jezikom, ki ga imenuje tudi »očetovščina«, ¹⁴ Kovačič v zrelih letih razmišlja takole:

Slovenski in nemški jezik sta bila tedaj, leta 1938, in sta še dandanes, pa če povprašaj berača ali filozofa, v smrtonosnem objemu medsebojnega sovraštva. Vsak jezik je, že od spočetja dalje, doma v enem človeku. In kako je, če domujeta dva taka sovražna družabnika pod eno in isto streho? Venomer se – poznamovano zgodovinsko, politično, nacionalno, čustveno – ravsata med sabo. In to posebno takrat, ko si oba zamislita isto reč in spodbijata drug drugega z močjo jeklenih krogel, ki jih zidarji uporabljajo za podiranje starih hiš. [...] Sam sem v svojem dvočlitem jeziku, polnem napak, hib, nalašč ali ponevedoma skušal izraziti svoje »drugačne stvari«. Postavljal sem brvi med oba jezika, ko so se ponesrečili vsi enačaji, kršil sem veljavna pravila obeh jezikov in poskušal z nekakšno tretjo sintakso uskladiti in precizirati med seboj pomešana agrogatna stanja, kot sem jih čutil in videl v svoji glavi. Obnašal sem se kot biološki preizkušeneč, laboratorijska miš med duhovnima pregradama obeh izročil. Ni postalo

lažje. A zdajle naenkrat, na starost, mi je bliže še tako plehka materinščina od najtenkovestnejše očetovščine. Bi se duh počutil udobneje, če bi ostal pri prvem jeziku? Bi si prihranil vse iluminacije v drugem jeziku, pa prosto kot ptiček na veji prepeval o svojih eksistencialnih težavah in ekonomskih skrbeh? Žal je prepozno, da bi se preoblekel, pa tudi nikoli ne bi mogel izstopiti iz svoje razdvojenosti. Znašel bi se v praznem in moral bi se vrniti kar se da hitro nazaj v svojo lusko, da ne odplava s skorjico, vejico ali kar že je s tokom, se zgubi med jezovi in rečicami, v povodnji s hribov, tebe pa bi zgrabil srh, težave, problemi, skrbi, katar, ker si ostal gol. Sprašujem se, ali bi bilo, ko bi uporabljal prvi jezik, v njem več lirične in melanholične zasnove očetovega duha, tako kot je v drugem priplavalo na površje več mamine nazorno¹⁵ in depresivnosti? Tega ne bom izvedel nikoli.

Nič čudnega ni, da je posebna jezikovna izkušnja – narojenost v en jezik in pozno priučenje drugega – Kovačiča spremljala vse življenje in da je jezikovna razdvojenost v marsičem zaznamovala njegovo literaturo.

V čas kmalu po prihodu v novo, drugačno okolje nedvomno sega tudi vprašanje o tem, kaj je domovina, čeprav ga jasno izrazi šele veliko pozneje. Odgovor je nekako pričakovan:

*Brez premisleka, a hkrati z vsemi svojimi predsodki vred moramo odgovoriti na vprašanje [...]: Kaj je domovina? Je to vas, mesto, jezik, določena pokrajina v tvoji deželi, običaji, prehrana, mogoče tvoje stanovanje, ali navade? Vsi kot eden odgovorimo: jezik. V jeziku je vse. [...] Jezik je torej domovina in domovina je tam, kjer se pogovarjamo v njem.*¹⁶

Ljubljana, »najdeni« kraj

Medtem ko se za desetletnega dečka z odhodom iz Basla nepreklicno konča zgodnje otroštvo,¹⁷ se s prihodom v Ljubljano (morda prezgodaj) začne obdobje mladenišтва. Ali drugače: Ljubljana postane za pisatelja »najdeni« kraj mladenišтва, pa tudi poznejše zrelosti in starosti. To mesto zanj (in za njegovega junaka) v resnici ni najdeno, ker ga ni nikoli iskal, saj ni imel nikakršne možnosti izbire, temveč je bil vanj postavljen, pravzaprav vržen na silo; najdeno je toliko, kolikor se ga je primoran navaditi in se v njem mukoma ustaliti. Vendar se zdi, kot da bi si Kovačič v Ljubljani, potem ko se je prepustil pisanju, začel ustvarjati nov svet ali se skoraj na novo rojevati. Tako Ljubljana – podobno kot Basel – postane literarni topos njegovega spominjanja.

Ljubljana dobi svoje pisateljske upodobitve v mnogih Kovačičevih romanih in fragmentih iz različnih življenjskih obdobj, vendar se zdi »najresničnejša« in živa v pogledu oziroma skozi perspektivo radovednega odraščajočega fanta, ki se je kot prišlek pravkar znašel v njenem središču:

Nato smo prišli spet na tisto lepo glavno ulico. Prva hiša, siva, je imela na vrhu vrsto junaških kipov, rumena hiša na vogalu je imela stolpič in slaščičarno, naslednja je bila indijansko rdeča palača z indijanskimi vzorci okoli oken, ta me je od vseh najbolj prevzela, druga ni bila nič grša, bela in modra, iz marmorja s pozlačenimi venci in zemeljskimi krogli na vrhu, za njo je sledila veletrgovina z ogromno stekleno rožo kot nadstreškom nad vhodom kakor veletrgovina »Globi« doma na tržnici. Potem smo prišli do treh mostov, belih kot sneg, da ti je zastal dih kot pozimi; po srednjem so vozili tramvaji, konji, kolesarji, po levem in desnem pa so stopali pešci.¹⁸

Frančiškanska cerkev in Tromostovje v času, ko je po njem še vozil tramvaj.

Vir: zbirka Boga Zupančiča

Potem ko Kovačičevi pridejo v Ljubljano (po enoletnem postanku pri očetovih sorodnikih v Cegelnici na Dolenjskem), njihovo tujstvo postaja čedalje izrazitejše, še huje, kmalu se pokaže, da bo tudi na videz varno družinsko gnezdo razpadlo. Deček (Bubi) je že toliko zrel, da spozna, da starša »nista za skupaj«¹⁹ in da sta vsak po svoje osamljeni osebi. Njuno razmerje načne tudi gmotna stiska, ki družino pripelje na rob propada. Zdi se, da se v ničemer ne znajmeta, da sta povsem nemočna, zato je družina ves čas izpostavljena (večinoma nesrečnim) naključjem in življenje jo vleče na dno. Kovačič se očeta in mame med drugim spominja z besedami: »V bistvu sta imela tako eden kot drugi srce, tudi jaz sem ga imel, samo v življenju to ni veljalo.«²⁰ Usodo svoje

družine primerja z usodo judovskega ljudstva, ki je moralo iz obljubljenе dežele na romanje v egiptovsko sužnost. Vendar je »romanje« njegove družine končano, saj je že v položaju prišlekov. Majhna skupnost pa je tudi zaznamovana: nima namreč »cilja ne vere ne simbolov«, ²¹ kar pomeni, da nima – v nasprotju z judovsko – nikakršnega sidrišča ali prijemališča, zato je za vsakogar lahek plen in obsojena na življenje brez rešitve. Družinsko neustaljenost, nekakšno kaotično »prehodnost« ter vrženost v okolje in svet kot veliko žalost poleg dečka občuti tudi njegova sestra. V noveli »Povsod je nebo« se Kovačič spominja: »'Nikoli nismo imeli domovine,' je rekla Klara. 'Niti enega kraja ni bilo na svetu, v katerem bi lahko živeli in v miru umrli.'« ²²

Edino zatočišče, v katerem se vrh tega dogaja vsa drama dečkove družine, je podstrešnica na Starem trgu, ki je stanovanje in hkrati očetova krznarska delavnica, vendar ob vseh nesrečnih okoliščinah nič drugega kot žalosten »mrtvi dom«. Spomin nanj je bridek:

So poslopja, ki me obveščajo že od daleč, da se bližam svoji nekdanji sramoti, nečastnosti, podlosti, in to vest razširijo vseokrog, še preden zares prispem ... ali fasada od tal do žleba, ki mi je bila nekoč naklonjena, a zdaj me mrzi s svojimi gubami, kar mi je zmeraj v užitek ... cerkve, sodišča, vojašnice z gledališkostjo svojih obredov, sankcij, bolezni, povzdigovanji ob teh živih hišah niso vredne piškavega oreha ... so hiše, ki te venomer odrivajo v tvoj lastni pekel, pogosto so grde, zrcalna podoba tvoje lastne pregrehe, pajdaši v zlu, športni tovariši pri podlosti ... rdeča hiša na Starem trgu 21, denimo, je, kot da bi mi zdaj, kot nekoč že pred 47. leti, ne krivemu ne nedolžnemu vžgala isti pečat življenjagnusa, moj neodvrgljivi in najizvornejši nakit. ²³

Čustvenemu polomu staršev druga za drugo sledijo socialne katastrofe ubožanih prišlekov, čedalje bolj surov je tudi nacionalistični in ideološki primež okolja. ²⁴ Vendar Kovačiča oziroma njegovega junaka bolj kot vse drugo zaznamuje očetova smrt. ²⁵ Čeprav se zaveda, da je smrt nekaj, kar »obiskuje življenje«, kot pravi, da je torej sestavni del življenja, postane nekaj resničnega šele z očetovo smrtjo. Smrt postane tako resnična, da dečka – nenadejano – potisne v odraslost.

Vendar usoda družini poslej ni nič bolj naklonjena, prav nasprotno. V *Prišlekih*, Kovačičevem osrednjem romanu, se bralec znajde v vrtincu druge svetovne vojne, v katerem so se zgostila vsa politična, ideološka in druga družbena nasprotja sredine prejšnjega stoletja. Kovačič v tem delu težišče postavi na konec vojne. Ta je za ene dan zmage in zmagoslavja, za druge dan poraza in izgube, za ene možnost velikega vzpona, za druge nenaden padeč, za ene sreča, za druge nesreča. Če spremljamo pisateljve podobe, je za ene osvoboditev, za druge ječa, kakršne še niso izkusili. Med temi je tudi Kovačičeva družina: za vihrovo množico, pijano od zmagoslavja, so izgubljeni tujci in – brez krivde *krivi* – v trenutku obsojeni na izgnanstvo. Zgodovina, ki

Hiše na Starem trgu št. 19 in 21 leta 1910
Vir: Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana

jo je deček dotlej spoznaval iz knjig in ilustriranega časopisja v knjižnici in ki je nekje visoko nad njegovim majhnim zasebniškim svetom, naenkrat postane resnična, torej del njegovega sveta – in ne samo resnična, temveč tudi boleča. Mestne ulice in trgi namreč postanejo ječa s tesno zaprtimi vrati. Kovačičev opis stiske in strahu matere, sestre, nečakinje in njega samega, ko se poskušajo izviti iz kipeče množice in poiskati nekakšen izhod iz mestnega središča, je pretresljiv:

Kam? Najbolje v Tivoli ... čeprav so nas najbrž vsepovsod čakale pasti. Čez šentjaskovski most. Skoraj se ni dalo z vozičkom skozi prerivajočo se množico ... vsi so bili na ulici, nihče ni hotel ostati doma ... galop! galop! ... vsakdo je imel malodane štiri noge ... tudi tramvaj ni vozil, čez parno pekarno je visel rolo, davi niso pekli ... Ljudje so hiteli po klancu gor, po klancu dol, nihče se ni zmenil za nas, nihče ni maral izgubiti niti ene sekunde ... Prečkali smo most ... ob vhodu Cojzove hiše je bila prislonjena letva z velikim kosom lepenke, na kateri je pisalo »knoj«, tudi na rjuhi, ki je plapolala na fasadi, je stalo isto ... Obrnili smo se proti Židovski stezi ... mama je upehano drncala, držec se vozička, v črnem plašču, zapetem do vratu z zaponko ... veliko ljudi nam je prihajalo naproti ... samo da ne bi bilo kakega znanca! [...] Če bi človek vedel vsaj za kakršenkoli izhod, luknjo, četudi še tako daleč, temno, globoko, bi jo poiskal, zlezal bi po vseh štirih skozi najožjo cev, samo da bi prišel na prostost ... na drug konec sveta, v drug kraj, na druge travnike ... Ne, strah ni bil samo v hiši na Starem trgu, tudi tule je bil ... vsepovsod je imel svoje zasede ... bil je neizčrpen. Nabrežje za kinematografom Matica je bilo kar prazno, skoraj neobljudeno, vsi so silili v Zvezdo ... takole, sem si mislil, se bomo dokopali še do Tivolija ... A ko smo prišli do Tromostovja, je bila Prešernova ulica črna od ljudi ...»²⁶

Nekaj strani naprej sledi obsodba:

»V imenu naroda sta sodišče narodne časti in vlada LRS odločila, da se družina

1. Alojza Kovačiča, roj. 1873, Cegelnica, Jugoslavija, umrlega 1944,

2. Elizabete, roj. 1879, Faist, Saarlui, Nemčija,

3. Clairi, hči, roj. 1910, Bruselj, Belgija,

4. Alojz, sin, roj. 1928, Basel, Švica,

5. Gizela, nezakonska hči Claire, roj. 1936, Mulhuus, Francija, na podlagi njihove prostovoljne opcije za Nemčijo meseca februarja leta 1942 izžene iz ozemlja ZLRJ in se jim dosmrtno odvzame vse državljsanske pravice ...« Prevedel sem ... Torej le! ... [...] Nato je poprijel list na dnu in prebral ... »Pod točko 4. sin Alojz, roj. 1928, se lahko odloči za nadaljnje bivanje na ozemlju ljudske republike Jugoslavije ...« To je bilo neznosno, noro, umetno ...»²⁷

Deček se v trenutku zave, kaj se je zgodilo. Njegova mama, sestra Clairi in njena hči Gisela bodo postale »dipijki«.²⁸ V noveli »Povsod je nebo« – tenkočutni freski družine ob svojem obisku leta 1951 v taborišču – Kovačič zapiše: »Bili smo izobčenci; pripadali smo plemenu izkoreninjencev, ki je potovalo na vse strani sveta in prihajalo v novo deželo v oblekah druge, z jezikom tretje in odhajalo spet iz nje z navadami njenega ljudstva.«²⁹

**Družina, zbrana v baraki begunskega taborišča Kellerberg v Avstriji leta 1951.
Z leve: nečakinja Gisela, sestra Clairi, Lojze Kovačič, sestra Margrit in mama.
Na steni za njimi očetova slika.**

Vir: zasebna zbirka, z dovoljenjem dedičev

Na začetku petdesetih let je torej Kovačič v Ljubljani sam, brez svojcev in doma. V boju za preživetje, pa tudi zato, da bi stopil iz brezimne množice, postal opazen in nemara celo doživel kakšno priznanje, se čedalje resneje loteva pisanja. (To bi nemara lahko razumeli kot njegov zavestni upor proti jezikovnemu tujstvu in iskanje identitete.) Pisanje mu omogoča zasilno preživetje, literatura pa mu odpira prostor svobode in, ne nazadnje, tudi življenjskega smisla. Njegov prvi opaznejši nastop je objava *Ljubljanskih razglednic*.³⁰ Junake – v resnici antijunake – poišče v enolični, pusti Ljubljani, med obrobneži v predmestjih, ki spominjajo na njegovo nekdanjo družino, torej v »majhnem svetu«. Vzgibe za nastanek svojega prvega proznega cikla najnazorneje popiše sam:

Ljubljanske razglednice sem tako napisal kot mesten človek, ki je hotel pokazati prakso mestnega življenja. Pomenilo je istočasno predreti lupino svoje izolacije, stopiti ven. Hiše, ulice, sobe, vozila, stopnišča, stare zgradbe, to so bile že od nekdaj moja polja, moja vegetacija, moje živali. V resnici sem Ljubljano v teh slikah – iz otožja po

Baslu – pomešal z obrenskim mestom; če je kdo dejal, da sem v njih hotel samo opisovati Ljubljano (kot novo krajino v slovenski literaturi) ali sem dobro zadel silhueto našega največjega mesta, je bila to neke vrste zabloda. Še najmanj pa so ta kratka besedila nastala iz upora do takratne izmišljene in neživljenjske literature okoli mene; samo ustvarjalno ozračje tedaj pa mi ne bi brez baselskih reminiscenc dala nobenih vzpodbud, kaj šele poguma, da bi jih začel pisati. Ko ne bi bilo domotožja za Baslom, ne bi nastal ta cikel črtic – ki so bile na neko drugo raven prenesen avtobiografski spomin. Bralci so dejali, da je v razglednicah najboljšje to, da sem se v njih kot pisatelj srečal s časom, kakršen je bil okrog leta 1952, se z njim tako rekoč kemično spojil. Seveda tudi to ni res. Skozi tloris Ljubljane udarja naris Basla okrog leta 1935. Res pa je nekaj drugega: skušal sem Ljubljano, vse znane sloje in prostore, ki so jih videli tedaj ljudje vsak dan, opisati z vso podrobnostjo iz trmoglavosti in prevzetosti, češ koliko mi bo vse to znano in stalno videno uspelo podati umetniško. [...] Edino, kar sem si zmeraj želel, je bilo opisovati konkretnost – tisto, ki nas obdaja in je ne opazimo in ki lahko zmeraj, in natanko zmeraj ob nepravem času – postane naš največji sovražnik, naš veseli grobar. V razglednicah sem se dobesedno boril z Ljubljano, skušal v njih konkretnost postaviti na določena tla, v barjansko klimo, meglo, prikazati duha kraja. Istočasno sem se hotel v Ljubljani, v kateri sem dotlej živel samo scela, na ta način tudi udomiti, pognati korenine.³¹

Tu se mora kratka predstavitev zgodbe o *prišleku*, pisatelju in hkrati junaku njegovih del, končati. Kovačiču je v Ljubljani, ne glede na vse okoliščine, uspelo pognati korenine oziroma se »udomiti«. O njegovi vpetosti v mesto pričajo številna poglavja in fragmenti iz njegove literature, ki jih na tem mestu ni mogoče omeniti. Ti so v mnogočem »Ljubljana v malem«. Bralca vodijo po ulicah in trgih, ki jih je pisatelj nešteto krat premeril po dolgem in počez, ob obrežju Ljubljanice ali v Tivoli in na grajski hrib, z bralcem se ustavljajo pred izložbami prodajaln ali ga naselijo v tej ali oni hiši. Ljubljana (poleg Basla) ves čas ostaja dogajalni prostor Kovačičeve literature, pa naj gre za zadnja deška in mladeniška ali za zrela in stara leta. Njen tloris in naris se drobita v nadrobne plastične opise mesta pred vojno, med vojno in po njej.

Vendar mesto nikakor ne deluje samo kot kulisa, pred katero teče junakovo življenje. Mesto je živ organizem, ki diha tako podnevi v resničnem življenju, ko junak hodi po trdnih tleh, kot ponoči v sanjskem, ko mesto motri s ptičje perspektive.³² Bralcu Kovačičevega opusa (ali vsaj katere od njegovih knjig) je jasno, da se njegovemu junaku marsikaj ne bi moglo zgoditi tako, kot se je, če ne bi bilo mesto takšno, kot je (bilo). Na poseben način ga določajo tesna starotrška podstrešnica, »ustvarjalne« (najprej samostanske, pozneje jetniške) celice v nekdanjem Baragovem semenišču³³ in, nazadnje, dom v visoki stolpnici na Hošiminhovi ulici. Ljubljana je za pisatelja mesto gibanja, ko hodi v službo in prijateljuje, mesto ljubezni in številnih ljubezenskih avantur itn.

Lojze Kovačič leta 1962 v stari Ljubljani
Vir: zasebna zbirka, z dovoljenjem dedičev

– dokler se v starosti (in bolezni) ne pogrezne vase in mesto zanj ne postane oprijemališče, ki se ga dotika le še v mislih, spominjanju, spuščajoč se enkrat globlje v otroštvo, drugič v zrelejša leta. »Prostori mesta« tedaj kot da niso več živi kraji, temveč le še spomin na njihov vonj ali duh po njih:

Obstal sem, da bi misel prešla v dihanje in da bi jo ta predala zraku, da bi potem lahko začel dihati in vohati Ljubljano, ves menu vonjev in hlapov. Duh po Ljubljani, posebno neko neprestano, krčevito prizadevanje na določenem mestu gladine, ki mi je ostalo v spominu iz otroških let, ko sem bredel v njej, in ki ni obstajalo v strugi, ker je prihajalo od zunaj. Vonj po barju, šoti, jarkih z grezuljo in jezersko kredo. Duh po Šentpeterski cesti, po salpetru, kleteh, po fermentaciji hiš na Starem trgu. Vonj po tramvaju, po žlebičastih podnicah v njem, listkih na sedežih, električnih bliskih na krovu med žicami in bigelni. Vonj po megli in sajah na železniški postaji, ledeni duh po slani, ki je ležala na travi onstran Tičistana kakor raztreščen meteor.³⁴

Tematska bibliografija: dela Lojzeta Kovačiča v MKL - Slovanski knjižnici

- | • Monografije | Signatura MKL,
Slovanska knjižnica |
|--|--|
| Hieng, A., Bohanec, F., Kovačič, L. (1954). <i>Novele</i> . Maribor: Obzorja. | K M C 6927 |
| Kovačič, L. (1958). <i>Novoletna zgodba</i> . (Knjižnica Čebelica) Ljubljana: Mladinska knjiga. | K Z C 1115/41 |
| Kovačič, L. (1962). <i>Zgodbe iz mesta Rič-Rač</i> . (Cicibanova knjižnica) Ljubljana: Mladinska knjiga. | K Z C 1929/123 |
| Kovačič, L. (1964). <i>Ključni mesta</i> . (Kiosk) Ljubljana: DZS. | K Z C 1973/41 |
| Kovačič, L. (1965). <i>Zgode iz grada Rič Rač</i> . (Zlatna knjiga) Beograd: Prosveta. | S Z C 1792/4,35 |
| Kovačič, L. (1968). <i>Deček in smrt</i> . Ljubljana: DZS. | K M C 7095 |
| Pravljice iz naših dni. (1969). (Moja knjižnica) Ljubljana: Mladinska knjiga. | K Z C 2089/III-2,2 |
| Nouvelles slovènes. (1969). Préface de Mitja Mejak. (Collection Unesco d'auteurs contemporains. Série européenne) Paris: Seghers. | S M C 3868 |
| Kovačič, L. (1969). <i>Zgodbe iz mesta Rič-Rač</i> . (Moja knjižnica) Ljubljana: Mladinska knjiga. | K Z C 2089/III-3,3 |
| NEW writing in Yugoslavia. (1970). Edited by Bernard Johnson. (Writing today). Harmondsworth : Penguin Books. | S M C 14271 |
| Kovačič, L. (1971) <i>Le petit garçon sur un nuage</i> . (Contes populaires et autres) Paris : Hatier. | KOŽ 2. nadstropje
A m821-34=fra
KOVAČIČ L. Petit |
| Kovačič, L. (1972). <i>Sporočila v spanju</i> . Resničnost. Maribor: Obzorja. | K M C 14609 |
| Beg: slovenske novele petdesetih let. (1972). (Knjižnica Kondor) Ljubljana: Mladinska knjiga. | K Z C 1463/127 |

- Kovačič, L.** (1973). Stvarnost. (Biblioteka Naši vidici. Savremena slovenačka proza). Beograd: Prosveta. KM C 15688
- Kovačič, L.** (1974). Preseljevanja. Ljubljana: DZS. K M C 15651
- Kovačič, L.** (1974). Možiček med dimniki. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 1854
- Munitić, R., Kovačič, L.** (1976). Dežela animiranih čudes. Ljubljana: Univerzum. K M E 3452
- Kovačič, L.** (1976). Resničnost. (Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev) Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 49/12
- Kovačič, L.** (1977). Najmočnejši fantek na svetu. (Velike slikanice) Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 1086
- Savremena kratka proza.** (1977). (Slovenačka književnost). Novi Sad: Matica srpska. S Z C 2505/26
- Kovačič, L.** (1979). Dva zmerjalca. (Knjižnica Čebelica). Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 1115/224
- Kovačič, L.** (1979). Rdeča kapica. (Moj mali lutkovni oder). Ljubljana: DDU Univerzum. K M E 2038
- Slovenski razkazi.** (1979). Prevela ot slovenski Venceslava Jordanova. Sofia: Narodna kultura. K M C 9295
- Kovačič, L.** (1981). Pet fragmentov. Ljubljana: Cankarjeva založba. K Z C 2620/1
- Kovačič, L.** (1981). Zgodbe iz mesta Rič-Rač. (Cicibanova knjižnica). Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 1929/134
- Kovačič, L.** (1985). Tri žene: roman između politike i erotike. Ljubljana, Zagreb: Cankarjeva založba. K M D 6460
- Kovačič, L.** (1985). Prišleki: pripoved. Ljubljana: Slovenska matica. K Z C 2664/3
- Kovačič, L.** (1987). Sporočila iz sna in budnosti: opuskule. (Knjižnica Kondor). Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 1463/242
- Kovačič, L.** (1988). Prah: dnevnik, zapažanja, reminiscence. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M C 18470
- Kovačič, L.** (1989). Basel. Ljubljana: Cankarjeva založba. K M B 5477

- Kovačič, L.** (1990). *Kristalni čas*. Ljubljana: DZS. K M C 19585
- Kovačič, L.** (1993). *Zgodbe s panjskih končnic*. (Nova slovenska knjiga). Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 3010/37
- Kovačič, L.** (1993). *Vzemljohod*. Ljubljana: Slovenska matica. K M C 21648
- Kovačič, L.** (1995). *Resničnost*. (Zbirka Metulj). Ljubljana: Mihelač. K Z C 1309/1
- Kovačič, L.** (1995) *Ali pisatelj potrebuje svet, ki njega ne potrebuje / Does a writer need a world that does not need him? V: Vilenica 95*. Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1995, str. 369–378. K M D 7549
- Nouvelles slovènes.** (1996). Marseille: Autres Temps. K M C 22968
- Kovačič, L.** (1997). *Delavnica: šola pisanja*. (Znamenja). Maribor: Obzorja. K Z B 1127/129
- Kovačič, L.** (1999). *Literatura ali življenje: eseji, članki, dnevniki*. (Knjižna zbirka Beletrina). Ljubljana: Študentska založba. K Z C 3030/36
- Kovačič, L.** (1999). *Deček in smrt*. (Knjižnica Kondor). Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 1463/290
- Kovačič, L.** (2001). *Fragmente der Wirklichkeit: ausgewählte Prosa - Fragments de la réalité: prose choisie*. V: *Litterae Slovenicae*. Ljubljana: Slovene Writers' Association. K ČS E 84/2001
- Kovačič, L.** (2003). *Ljubljanske razglednice: ljudje so postali mojstri vsakdanjih stvari*. Ljubljana: Gyrus. K M C 25735
- Promilky času.** (2003) *Antologie slovinských povídek*. Brno: Větrné mlýny. K M C 25585
- Kovačič, L.** (2003). *Otroške stvari*. (Knjižna zbirka Beletrina). Ljubljana: Študentska založba. K M C 3030/80
- Kovačič, L.** (2004). *Resničnost*. (Zbirka Slovenska zgodba). Ljubljana: DZS. K Z C 3481/16
- Kovačič, L.** (2004). *Tri ljubezni*. Ljubljana: Sanje. K M D 9178
- Kovačič, L.** (2004). *Die Zugereisten: Eine Chronik*. Celovec: Drava Verlag. K M C 25446/1

- On the airwaves** (2006). An anthology of contemporary Slovene radio plays V: Litterae slovenicae. Ljubljana: Slovene Writers' Association. K M C 27780
- Kovačič, L.** (2007). Prišleki. (Knjižna zbirka Beletrina). Ljubljana: Študentska založba. K Z C 3030/161
- Kovačič, L.** (2007). Příběhy z malovaných úlů. Praga: Dauphin. K Z C 26939
- Kovačič, L.** (2008). Les immigrants: L'enfant de l'exil. Paris: Éditions du Seuil. K M C 28046
- Kovačič, L.** (2009). Prišleki. (Knjižna zbirka Beletrina). Ljubljana: Študentska založba. K Z C 3030/247
- Kovačič, L.** (2009). Zrele reči. (Knjižna zbirka Beletrina). Ljubljana: Študentska založba. K Z C 3030/245
- Kovačič, L.** (2010). De nieuwkomers. Amsterdam: Van Genneep. K M C 29744
- Kovačič, L.** (2011). Basel: Ditttes Fragment. V: Litterae Slovenicae. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. K ČS E 84/2011
- Kovačič, L.** (2011). Zgodbe iz mesta Rič-Rač in od drugod. Ljubljana: Študentska založba. K M D 11303
- Kovačič, L.** (2014). Otroške stvari. (Knjižna zbirka Beletrina). Ljubljana: Beletrina, Mladinska knjiga. K Z C 3030/382

• **Tipkopisi**

Signatura MKL,
Slovanska knjižnica

- Kovačič, L.** (1978). Možiček med dimniki. Radijska igra za otroke. II nagrada na natečaju RTV LJ 1978. K M F 817
- Kovačič, L.** (1979). Hišica dveh zmerjavcev. Radijska igra za otroke. Druga nagrada na natečaju RTV LJ 1979. K M F 851
- Kovačič, L.** (1978). Zgodba o levih in levčku: ali zgodba o velikem in malem strahu. Radijska igra za otroke. II nagrada na natečaju RTV LJ 1980. K M F 909

• **Prevodi v tujih serijskih publikacijah**

Signatura MKL,
Slovenska knjižnica

- Kovačič, L.** (1982). Rzeczy-wistość / Lojze Kovačič ;
przełożyła Joanna Pomorska : fragmenty. V: Literatura na
świecie. - ISSN 0324-8305. - Nr. 2 (1982), str. 198–221. ČS D 633/1982
- Kovačič, L.** (1988) Newcomers : (Part 3) V: Le livre slovène. ČS E 84
- ISSN 0459-6242. - 26, št. 1/2 (1988), str. 40–51.
- Kovačič, L.** (1995). A story of the dead Ljudmila: from Tales ČS E 84/2010
from the beehive paintings V: Litterae slovenicae. - ISSN
1318-0177. - Št. 1 (1995) = 33, št. 85 (1995), str. 88–90.
- Kovačič, L.** (2004). Przybysze. Część I : (fragment) ČS E 272/2004
przełożyła Joanna Pszczoła. V: Opcje. - ISSN 1230-9982. -
Nr. 1/2 = 54/55 (maj 2004), str. 72.
- Kovačič, L.** (2011). Jezik - izum i tvorevina, prsten i oltar, mrznja ČS D 77/2011
i ljubav / Lojze Kovačič ; prevela Ida Tomašković . V: Kolo. -
ISSN 1331-0992. - God. 19, br. 2–3 (2011), str. 154– 160.

Opombe:

- 1 Lojze Kovačič, *Prah: dnevnik, zapažanja, reminiscence*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 92.
- 2 *Fragmentsi o prišleku: spominska knjiga Lojzeta Kovačiča*, uvod napisala ter literarno, spominsko in slikovno gradivo izbrala Mateja Komel Snoj, Ljubljana: Študentska založba, 2008.
- 3 »Na žalost ima človek samo eno življenje in tako piše zmeraj samo eno knjigo. Nekdo neha pri prvi, drugi pa, ker mu je za prvo ostalo dosti črepinj, ki zavoljo forme, sloga ali snovi niso mogle vanjo, napiše drugo, dodatno knjigo, in ker tudi po njej ostane veliko nedotaknjenege, napiše tretjo, četrto in tako naprej, vse dotlej, dokler še zaznava skrivne točke, ki vežejo koordinate njegovega življenja v celoto« (Lojze Kovačič, *Otroške stvari: post skriptum I*, Ljubljana: Študentska založba, 2003, str. 325–326).
- 4 Kovačič sicer pravi, da se zaradi različnih okoliščin nima za »slovenskega pisatelja«, temveč je nekdo, »ki piše v 'slovenskem jeziku'« (prim. Lojze Kovačič, *Literatura ali življenje: eseji, članki, dnevniki*, Ljubljana: Študentska založba, 1999, str. 51).
- 5 Tako svoje najzgodnejše otroštvo imenuje v uvodu novele »Povsod je nebo« (*Ključni mesta*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1964, str. 136).
- 6 »Otrok živi v svetlobi. Rjava, siva, čisto bela, modra, bleščeče rumena, nato črna« (Lojze Kovačič, *Delavnica: šola pisanja*, Maribor: Obzorja, 1997, str. 40). Navedeno esejistično delo je avtopoetika, pisateljeva obsežna refleksija o lastnem početju – pisanju.
- 7 *Prah: dnevnik, zapažanja, reminiscence*, str. 5.
- 8 Očetova dežela, Jugoslavija; prim. Lojze Kovačič, *Prišleki: pripoved*, Ljubljana: Slovenska matica, 1984–1985, str. 10.
- 9 Lojze Kovačič, *Basel: (tretji fragment)*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1989, str. 186. Kovačič v tem romanu opisuje svojo »vrnitev« v Basel po dobrih treh desetletjih.
- 10 *Basel: (tretji fragment)*, str. 167.
- 11 »Neobvladanost jezika je bil samo zahrbtn podvojitelj moje izločenosti« (*Delavnica: šola pisanja*, str. 83). Zanimivo je, kaj je o Lojzetu Kovačiču in njegovi jezikovni tujosti zapisal pesnik Dane Zajc: »[...] Nisi prišel iz Basla. Basel je samo tvoja druga dežela, kakršno ima vsakdo izmed tistih, ki se ukvarjajo z besedo. Tebe je sam Bog poslal v deželo Kranjsko. Bog, ki ti je dopustil, da si poduhal vonj raja in te je potlej s svojo božansko modrostjo zavrgel še kot mladega fanta v navrženo deželo. Da si jo videl, da si spoznal čudne nravi, ki uničujejo deželo in same sebe. Da si [...] takoj začutil, kako je ta nova dežela očetova sovražna do tistih, ki se ne znajo oblačiti tako, kot je treba, ki ne znajo izgovarjati težkih soglasnikov na način, predpisan za prebivalce te dežele, in zlasti ne morejo misliti na predpisani plešočni podalpski svet« (Dane Zajc, »Človek iz Basla: Lojze Kovačič – sedemdesetletnik«, Delo, 9. 11. 1998, str. 8).
- 12 *Delavnica: šola pisanja*, str. 78.
- 13 Jezik, ki je Kovačiču ostal v ušesu, je bil v resnici baselsko narečje, »švicarščina«, v kateri je ob prevladujoči nemščini kopica francoskih in italijanskih besed.
- 14 »... moja prva slovenščina [je bila] dolenski dialekt« (France Pibernik, *Čas romana: pogovori s slovenskimi pisatelji*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983, str. 91).
- 15 *Otroške stvari*, str. 261–262.

- 16 *Prah: dnevnik, zapažanja, reminiscence*, str. 158.
- 17 »Bal sem se odraslih, bal sem se, da bom sam odrasel, in bal sem se tudi, da nikoli ne bom« (*Otroške stvari*, str. 138–139).
- 18 *Otroške stvari*, str. 238–239.
- 19 *Delavnica: šola pisanja*, str. 50.
- 20 *Delavnica: šola pisanja*, str. 52.
- 21 Lojze Kovačič, *Vzemljohod*, Ljubljana: Slovenska matica, 1993, str. 122–123.
- 22 »Mene in moje stare so uničili 25-letni notranji ministri, 18-letni patrioti, mlečnozobi funkcionarji« (Lojze Kovačič, *Kristalni čas*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1990, str. 49).
- 23 Kovačič se je tematizacije očetove smrti lotil že v svoji prvi črtici, v celoti pa ji je namenil roman *Deček in smrt*. Gre za najprepričljivejše takšno delo v slovenski literaturi. Kot pravi sam, je roman po izidu leta 1968 ves čas nosil v sebi, ga popravljal in dopolnjeval, tako da je leta 1999 izšel v avtorsko predelani obliki. O njem je zapisal takole: »*Deček in smrt* je natančen popis očetove smrti, monolog (mogoče nekakšen relikviarij), še boljše, poročilo 12-letnega dečka o smrti njegovega očeta. Vati, kakor sem ga klical doma, me je pritegoval čedalje bolj zavoljo svoje nenavadne tihosti in molčečnosti« (*Delavnica: šola pisanja*, str. 95).
- 24 *Prišleki*, 3. del, str. 13–15.
- 25 *Prišleki*, 3. del, str. 88.
- 26 »Dipij« (*displaced persons – DP*š) so razseljene osebe, begunci, ljudje brez domovine. Kovačičevo družino so britanski zavezniki namestili v mednarodno begunsko taborišče Kellerberg (približno deset kilometrov severozahodno od Beljaka) med t. i. *Volksdeutscherje*. Družina se je sešla šele leta 1951, ko je Bubi po dvanajstih letih prvič videl tudi sestro Margrit, ki je ostala v Švici. Dogajanje je razmeroma obširno popisano v *Prišlekih*, pa tudi v romanu *Otroške stvari*, iz Kovačičevih zapisov, ki so ostali v zapuščini, pa je razvidno, da je problematiki »dipijev« nameraval posvetiti samostojno delo.
- 27 *Povsod je nebo*, v: *Ključni mesta*, str. 144.
- 28 Gre za Kovačičev prvi prozni cikel, ki je izhajal v letih 1952–53 v reviji Beseda. Uradna kritika je njegovo pisanje označila kot »reakcionarno«, sodelavci revije pa so ga branili, podobno tudi kot nekaj let pozneje (celo na sodišču), ko je zaradi objave začetka njegovega romana *Zlati poročnik* nastala afera, po kateri je bila revija Beseda zaplenjena, njeno nadaljnje izhajanje pa prepovedano.
- 29 *Delavnica: šola pisanja*, str. 141–143.
- 30 Prim. Lojze Kovačič: *Sporočila v spanju / Resničnost*, Maribor: Obzorja, 1972.
- 31 Kovačičeva edina redna zaposlitev je bila vrsto let v Centru za kulturo mladih (poznejšem Pionirskem domu) v nekdanjem Baragovem semenišču za Bežigradom, kjer je vodil »kulturno-estetsko vzgojo«, pa tudi lutkovne in literarne delavnice. Po vojni je bil v tej palači zaprt »s celo vojsko kolaborantov, petokolonašev, skrivačev, ubeglih družin, starcev, otrok ...« Prim. Lojze Kovačič: *Pet fragmentov*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, str. 38–39.
- 32 *Vzemljohod*, str. 38–39.

mestna
knjižnica
ljubljana

Slovanska knjižnica,
center za domoznanstvo
in specialne
humanistične zbirke

